moja

BANSKÁ BYSTRICA

SLAVOMÍRA OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ

2., doplnené vydanie

MESTO BANSKÁ BYSTRICA

moja BANSKÁ BYSTRICA

SLAVOMÍRA OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ

2011
2., doplnené vydanie

Vydané s finančnou podporou:

MESTO BANSKÁ BYSTRICA

© PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD.
MOJA BANSKÁ BYSTRICA

Obálka:
Mgr. art. Patrik Ševčík, ArtD., s použitím grafickej práce Viktórie Horňanovej

Grafická úprava:
Milan Jančovič, Mgr. art. Patrik Ševčík, ArtD., Ing. Slavomír Tuček

Jazyková úprava:
PhDr. Ľubica Geletová

Fotografie:
Ing. Slavomír Tuček, Ing. Vladimír Veverka, Ing. Ján Tomaškin, Eduard Genserek, PhD., Mgr. Daniel Koštial, PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD., Michal Vojtek, súkromný archív PhDr. Alexandry Bitušíkovej, CSc., a doc. Ing. Ivana Herčka, CSc. Obrazové dokumenty boli použité so súhlasom Stredoslovenského múzea, Stredoslovenskej galérie, Štátneho archívu v Banskej Bystrici – pobočky Banská Bystrica, Štátnej vedeckej knižnice, Literárneho a hudobného múzea ŠVK v Banskej Bystrici a Wikipédie, slobodnej internetovej encyklopédie.

Recenzenti:
Dr. h. c. prof. PhDr. Július Alberty, CSc., PhDr. Igor Graus

Konzultanti:
Dr. h. c. prof. PhDr. Július Alberty, CSc., PhDr. Marianna Bárdiová, PhD., Mgr. Eva Beňačková, doc. PhDr. Alexandra Bitušíková, CSc., PaedDr. Jana Borguľová, PhDr. Marián Bovan, PhDr. Ľudmila Červená, CSc., Ing. arch. Dušan Čupka, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., Jozef Ďuriančik, PhDr. Igor Graus, Mgr. Ľudmila Grausová, RNDr. Pavol Hronček, PhD., Eva Karvašová, Dr. h. c. prof. PhDr. Zdenko Kasáč, CSc., PhDr. Katarína Koštialová, PhD., Mgr. Mária Lásková, PhDr. Marta Mácelová, PhD., prof. PhDr. Pavol Martuliak, CSc., doc. PhDr. Peter Mičko, PhD., Mgr. Fedor Mikovič, Mgr. Zuzana Murgašová, PaedDr. Eva Palenčárová, Mgr. Viera Potančoková, PhDr. Vladimír Sklenka, PhDr. Miroslav Sura, Mgr. Katarína Štrasserová, Mgr. Milan Šoka, PhDr. Oto Tomeček, PhD., doc. PaedDr. Jaroslav Uhel, ArtD., PaedDr. Beáta Uhliariková

Vydavateľ:
© ENTERPRISE, spol. s r. o. a Ján Mesík – MEEN

Vydané s finančnou podporou Mesta Banská Bystrica

Tlač:
Róbert Jurových – NIKARA

2., doplnené vydanie
Banská Bystrica 2011

ISBN 9788085342284

9 788085 342284

Namiesto úvodu

Knižka, ktorú dostávate do rúk, je určená deťom mladšieho i staršieho veku. Priblíži im to najdôležitejšie a najvýznamnejšie z histórie a kultúry Banskej Bystrice, s čím sa môžu stretnúť, čo môžu vidieť a čoho sa môžu dotknúť. Vieme, že práve deti sú najzvedavejšie a najvnímavejšie, často prekvapujúco múdre. Vieme aj to, že deti všetkému nebudú rozumieť. Stačí, ak pochopia, že žijú v meste s nezvyčajne bohatou históriou. A ak sa aj prostredníctvom tejto knižky naučia milovať svoje mesto a ono sa stane ich „kúskom svetového priestoru" (ako napísal básnik Juraj Kuniak), potom neponúkame knižku Moja Banská Bystrica zbytočne.

Mysleli sme, pravdaže, aj na rodičov, ktorí vychovávajú svoje deti v tomto zaujímavom a podnetnom prostredí. Aby spolu so svojimi malými vnímavo vdychovali atmosféru mesta, aby sa dotýkali nielen kamenných pamiatok, ale aj preciťovali ducha mesta, ktoré odjakživa vytvárali ľudia, čo v ňom žili, čo v ňom pracovali a čo ho milovali.
Je to už raz tak: iba ak milujeme vlastné, môžeme obdivovať to druhé, iné, cudzie.

Slavomíra Očenášová-Štrbová

Poďakovanie

Poďakovanie za vydanie knihy patrí Mestu Banská Bystrica, členom komisie mestského zastupiteľstva pre kultúru, informatiku, mestskú kroniku a ZPOZ. Žiakom banskobystrických škôl za ochotu konzultovať rukopis knihy a za aktuálne a priliehavé postrehy, menovite Kristíne Geletovej, Ľudmile Hudecovej, Dávidovi Oboňovi, Danielovi Miloslavovi Očenášovi a Filipovi Švabovskému. Na obálke knihy je použitá grafika Viktórie Horňanovej, ktorú technikou papierorytu vytvorila ako žiačka Základnej umeleckej školy Jána Cikkera.

Za zapožičanie archívnych dokumentov, materiálov, rukopisov, fotografií, pohľadníc a obrazov ďakujeme partnerským banskobystrickým inštitúciám: Stredoslovenskému múzeu, Stredoslovenskej galérii, Štátnemu archívu v Banskej Bystrici – pobočke Banská Bystrica, Štátnej vedeckej knižnici a Literárnemu a hudobnému múzeu ŠVK, ako aj majiteľom súkromných zbierok.

Banská Bystrica je nádherné mesto. Uvedomujú si to tí, ktorí sa tu narodili, ktorí tu žijú, či jeho návštevníci a hostia. Dokumentuje to v jednej svojej piesni aj český skladateľ a spevák Honza Nedvěd:

Znám milostné dotýkání
domů a hor a tichých strání,
viděl jsem je náhle jednou večer
před sebou stát...
V kruhu se kolem města hora svírá,
jak kolem lidí smutná naděje a víra,
zahlíd jsem víru jednou z mraků v paprscích plát...

Nad Baňskou Bystricí je noc
a lidem, co pospíchaj spát,
vůní stromu voní dech.

Jak miloval Pán Bůh tenhle kraj,
když takovou krásu mohl mu dát,
obklopit horou pláč a spěch.

Za život člověk vidí kdesi – cosi,
kde všude byl a co si v sobě nosí,
já jsem se do tvé krásy, Bystrice, zamiloval...

„Nie očami Ťa vnímam, srdcom Ťa vnímam:
Láska je môj zrak.“

(Ján Cikker: List rodisku)

Dvanásťročná **Barbora** sedela v kresle a spomínala si na vlaňajšie leto, ktoré prežila so svojím desaťročným bratrancom **Jakubom**. Znovu sa jej vybavoval žblnkot potoka, rosa na jej bosých nohách, keď behali ráno po tráve, zavoňalo jej seno, ktoré napoludnie spolu obracali. Počula kikiríkanie kohúta, v ruke cítila ešte teplé slepačie vajíčko. Naháňali sa po záhumní a skrývali sa v zákutiach záhrady. Najradšej sa túlali v neďalekej hore, kde jej Jakub ukazoval kvety a stromy, stopy srnky v blate, ba aj líščiu noru. Barbora bola nadšená životom na dedine. Často listovala v albume, lebo fotografie jej pripomínali tieto chvíle. Občas si s Jakubom vymenili e-mail a spomínali aj na nezbednosti, čo spolu povystrájali. „Čo ty môžeš vidieť v tvojom meste, veď žiješ iba medzi panelákovými škatuľami!" – napísal Jakub sesternici. A vtedy si Barbora povedala: „No počkaj! Ukážem ti moje mesto, veže, čo ho strážia, ulice, čo si tak mnoho pamätajú, ukážem ti aj zázraky v ňom!" Ale ani Jakub nezaháľal a hľadal o Bystrici, čo sa dalo – doma, v knižnici i na internete.
Jakub sa tak stal hosťom v Banskej Bystrici a Barbora, ktorá sa vopred na túto návštevu pripravila, bola múdrou sprievodkyňou po svojom milovanom meste. A keď boli veľmi unavení po toľkom chodení, listovali si v knižkách, aby sa dozvedeli, čo o Banskej Bystrici napísali aj spisovatelia a básnici.

„Keby sa ma niekto opýtal, kde som naozaj prežil detstvo – čokoľvek by som si vymyslel, bol by klam a mam.

Mohol by som, rozumie sa, uviesť mesto, ulicu, zopár rozmarne zapratаných dvorov a rozbujnených záhrad, rajské zátone svätoondrejského potoka a dolinu povyše, ktorú volali Peklom, niekoľko striech, čo ma postupne chránili pred nepohodou a ozývali sa dôverným čičíkavým kvapkobitím, ďalej rôzne ulity, brečtanové skrýše, tajnosnubné jaskynky pod schodami a pozorovateľne v zalistených korunách. Tam všade som sa, takpovediac, vyskytoval: Ale či človek žije iba tam, kde sa práve zdržuje, kade sa náhodou presúša...? Nežije – zároveň – aj celkom inde...?

Keď dnes listujem v dôstojných a sebavedomých almanachoch o svojom rodnom meste, vstúpivšom medzitým do moderných dejín, mávam čudný dvojklaný pocit. Turzovsko-fuggerovský palác, dom Mateja Korvína a Jozef Božetech Klemens? Ale áno, no najmä... viete, nad istým portálom na námestí rozmarne postávali, nie, tancovali, alebo aspoň drobčili a hopkali a rozjarene poklepkávali hámrikmi dvaja fúzatí baníci v sviatočných dolománikoch a s piercami za klobúkmi; a arkier iného domu na námestí (pri červenej benzínovej pumpe) podopierali kamenné dievky s celkom nahými a náramne atraktívnymi prsníkmi; a nad iným domom na Dolnej ulici štípala sa žena – bocianica – alebo to bola plebejská žena – hus? – zobákom na dlhočiznom krku do vlastného nosa, ináč akoby stvoreného na to, aby ho doň štípali. Páni, to bolo, čo? (...)

Nádoby z moštenického žiarového hrobu z doby bronzovej, Sládkovič, Botto a navyše živá teta Vansová v prízemnom dome pri Bystričke a ujo Figuš-Bystrý...?

Mestské múry, pravdaže, stáli a statočne odolávali, čomu už mali odolávať, dejiny mašírovali ponad hromozvody čoraz okovanejším krokom, moje samoľúbe a rozmaznané rodisko robilo, čo bolo v jeho silách, a vzmáhalo sa, ako sa svedčí a patrí. No detstvo sa – po istý obratník – neskladá z historických chvíľ a neodohráva sa v astronomickom, v chronometrickom čase ako úžitkové životy dospelých, robota ich rúk a bitky, ktoré vybojúvajú pre detné deti a vnučných vnukov. Po detstve už iba veľká láska vie človeka takto vyňať z priestoru a času.“

(Peter Karvaš: V hniezde)

Pečať

Medená ruda

Jakub: Počul som, že Banskú Bystricu volajú aj banícka, medená, strieborná, perla Pohronia, povstalecká, ale aj pažravá pri Zvolene. Prečo?
Barbora: Tieto označenia sa spájajú najmä s históriou mesta. Už jeho názov prezrádza, že mesto bolo banícke. A keďže sa v jeho okolí ťažili drahé kovy, najmä meď a striebro, dostalo sa to aj do jeho označenia. Medenou sa nazývala podľa ťažby medi, ktorá ju preslávila po celej Európe – zachovalo sa to aj v iných pomenovaniach, napríklad zlatá Kremnica, strieborná Štiavnica, medená Bystrica. Perlou Pohronia nazývajú Banskú Bystricu aj preto, že je na okolí najväčším a najkrajším mestom, rozprestierajúcim sa po oboch brehoch rieky Hron.
Jakub: A teraz ťa dostanem! Banskú Bystricu volajú aj Aténami nad Hronom! Počula si o tom?
Barbora: Tak ju nazval profesor Ján Mikleš, ktorému pripomínala Bystrica nádherné grécke mesto, ale najmä preto, že bolo kolískou vzdelanosti a kultúry ako kedysi Atény. Susedné mestá Zvolen a Banská Bystrica vždy medzi sebou súperili. Aj kvôli umiestneniu mnohých úradov nazvali Zvolenčania Banskú Bystricu „pažravou pri Zvolene“.

Jakub: Brat mojej starkej hovorieval: ZA ŽIVA V BYSTRICI, PO SMRTI V NEBI...
Barbora: V múdrych knižkách som čítala rôzne vysvetlenia tohto výroku.
Myslí sa ním na to, že krása okolitej banskobystrickej prírody je v harmonickom súlade s krásou mesta, s jeho architektonickými skvostami. Na inom mieste sa spája táto veta s obdobím prvej Československej republiky, keď bol v meste poriadok, čistota, príjemný a pohodlný život. Ale čítala som tiež, že tento výrok vymysleli učenci z ďalekých krajín, členovia kráľovských spoločností, ktorí pri návšteve mesta a jeho okolia videli mladých baníkov umierať po ťažkej robote, a preto verili, že po takej strašnej drine sa dostanú z bane priamo do neba.

Má dobrý cveng i rez toto mesto.
Ako starý toliar zubami skúšame
jeho pravosť i hodnotu.

Pod patinou, zvráskavenou kožou
nie je upchatá tepna,
lež cítiť chvenie jeho krvi
a chuť k životu.

Pred dávnymi vekmi
uvelebilo sa sťa sliepka do podsady
na meď a striebro,
trpezlivo ich hrialo –
až vyliahol sa blahobyt, honor.

Nuž voľkalo si štedro.

(Štefan Žáry: Banská Bystrica)

POLOHA MESTA
a okolitá príroda

Jakub: Barbora, ja by som chcel vidieť tento kraj z lietadla alebo z rakety, z veľkej výšky.
Barbora: Možno sa ti to raz splní, Kubko. Potom si všimneš, že banskobystrický región obkolesujú horské masívy: Veľká Fatra, Kremnické vrchy, Nízke Tatry, Starohorské vrchy a Slovenské rudohorie. Samotné mesto Banská Bystrica sa rozprestiera vo Zvolenskej kotline. Od juhu sú k nemu najbližšie vrchy Stará kopa (715 m), Urpín (510 m), Vartovka (569 m), od severu Panský diel (1 100 m) a od západu Suchý vrch (800 m).
Jakub: V škole nám hovorili, že sa naučíme určovať aj presnú polohu mesta.
Barbora: A ty už budeš vedieť, že Banská Bystrica leží na severnej pologuli na svetadiele Európa na Slovensku a jej presné zemepisné súradnice sú: 19° 07′ východnej zemepisnej dĺžky a 48° 43′ severnej zemepisnej šírky.
Jakub: Banská Bystrica leží presne v strede Slovenska?
Barbora: Geografický stred Slovenska – Hrb (1 285 m) sa nachádza v Slovenskom rudohorí a je vzdialený od mesta Banská Bystrica iba 20 km juhovýchodným smerom, teda iba kúsok odtiaľto.
Jakub: Čo sa nachádza v útrobách zeme?
Barbora: Pod zemským povrchom sa nachádzajú horniny: žula, rula, svor, ktoré sú bohaté na nerastné suroviny (napríklad medené rudy). Na povrch vystupujú jagavé vápence a dolomity, preto sa v tomto okolí nachádzajú aj jaskyne (napríklad Harmanecká jaskyňa Izbica, Jelenecká jaskyňa, jaskyňa Tufná, jaskyňa Kremenia a ďalšie).
Okolie Banskej Bystrice je bohaté aj na zdravú pramenitú minerálnu vodu, ktorú využívajú známe kúpele (Kováčová, Sliač, Brusno, donedávna aj Korytnica).
V tomto prostredí rástli hlboké lesy, pôvodne bukové a hrabové, ktoré ľudia nahradili zväčša ihličnatými smrekovými lesmi.

Banskobystričania, žijúci v meste obkolesenom vrchmi a lesmi, mávali chladných dní a nocí viac ako horúcich. O to viac sa tešili z pokladov, ktoré im príroda nadelila.
Jakub: Máte tu nejaké zvláštnosti?
Barbora: Pravdaže máme! Neďaleko Banskej Bystrice sa rozprestiera chránený Badínsky prales, ktorý je už od roku 1913 národnou prírodnou rezerváciou. To znamená, že v tomto priestore sa vyvíja les prirodzeným spôsobom bez zásahu človeka. Do prírodnej rezervácie je zakázaný vstup ľudí bez povolenia ochrancov prírody. Keď navštívil Banskú Bystricu britský korunný princ Charles, ukázali mu aj Badínsky prales.
V rozmanitej a pestrej krajine žije množstvo pozoruhodných a chránených živočíchov, z ktorých sú najzaujímavejšie veľké šelmy: rys ostrovid, medveď hnedý, vlk dravý, mačka divá.
Jedinečnosť prírody je chránená zákonom. Svedčia o tom Národný park Nízke Tatry, Národný park Veľká Fatra a Chránená krajinná oblasť Poľana. Do Národného parku Nízke Tatry môžeme vstúpiť už v Sásovej, kde sa začína ochranné pásmo národného parku.

Táto krajina pripomína babkinu truhlicu:
Otvoríš ju a zrazu ti v srdci zazvonia
materina dúška
suchý kvet lipy a majorán

Táto krajina
pripomína chrám:

Chorál o človeku
znie v nej bez prestania

Studničky na jej medziach
sú plné svätej vody

vysoko na horských lúkach
v gotických vežiach zelených katedrál
nežné spieže oviec zvonia
a vôňa rumančeka
ľahučká ako závoj svadobný
potichu klesá do údolia

Táto krajina
pripomína chrám

V pásiku modrých dymov nad dedinou
vonia živica – vrchársky tymian

Keď vchádzaš do tejto krajiny
chcel by si pokľaknúť ukloniť sa po pás
a srdcom zabúchať o dubové dvere
ale je to darmo:
dvere sú otvorené
a spoza nich ťa víta ľudský hlas:

Nekľakaj! Veď si jeden z nás!
A nie si v kostole!
Chlieb a soľ ťa čaká na stole.

(Mikuláš Kováč: Táto krajina)

Hron

Jakub: Učili sme sa, že bez vody by život človeka nebol možný...
Barbora: Po Váhu je druhou najdlhšou slovenskou riekou **Hron**. Pramení pod Kráľovou hoľou. Z pravej strany ho lemujú Nízke Tatry, Veľká Fatra a Kremnické vrchy. Práve tieto zabránili Hronu bežať rovno od východu na západ. Mocný Hron sa musel skloniť a nasmerovať svoje vody na juh, kde vyrástol Zvolen. Na jeho ľavej strane sa nachádza pohorie kedysi bohaté na rudy – Slovenské rudohorie a nad ohybom rieky sa dvíha vrch Urpín, nazývaný tiež Granberg čiže Hronský vrch.
Jakub: Hron vždy tiekol tak ako dnes?
Barbora: Nie. Pôvodne vytváral rôzne cik-caky, teda meandre, ktoré ľudia vyrovnávali, aby mali z neho úžitok. Odnepamäti ponúkala rieka obyvateľom obživu, uľahčovala im prácu tým, že po nej mohli splavovať drevo, pokiaľ neprišli na iné spôsoby. Hron svojím tokom sprístupnil a spriechodnil región. Plavba dreva sa začala už v polovici 16. storočia. Na jeho zachytávanie postavili „hrable“, jedny boli pri vtoku Hrona do areálu mesta, tam drevo pálili na uhlie (podľa toho je pomenovaná štvrť Uhlisko), a druhé pri výtoku z mesta – na dnešnom Huštáku, kde tiež bolo menšie uhlisko. Po Hrone sa plavili aj plte až do začiatku 20. storočia. Potom nastavali kanály, prehradili ho priehradami, postavili mosty.
Rieka dávala vodu, čo rozkrúcala kolesá mlynov a neskôr aj turbíny elektrární. Dnes plní rekreačno-športovú funkciu. Ale stále zostávajú vody Hrona živlom, ktorý sa v časoch pohromy – pri topení snehov alebo veľkých lejakoch – vylieva zo svojho koryta a ohrozuje. Voda je zázrak a skvost, ale aj ničiteľ a strach.

Večný princ
kráľovsky nadájaný
ešte tenučký v páse
váhavo cez meandre
opúšťa mať
Kráľovu hoľu
Ona ho s vetrom
vyprevádza
vpletajúc mu do vlniek
spevavé stužky piesní
rodného kraja
zdobené
pestrým nárečím dedín
verne odetých
do výšiviek pradávneho kroja
Z hrdých hniezd
nízkotatranských

V Brezne
po horehronsky
zvučí jeho vlnohra
keď sa posilnený
horskými prítokmi
poberá do Bystrice
Zvolena
Nespútaný slobodný
bez priehrad zábran
putuje od nepamäti
z hlbokých dolín do rovín juhu
Tam odvážne rozpína ramená
Mohutnie
Pokojne sa hadí
hrdo nesúc
slovenskú pieseň Dunaju
cudzím krajom
aby jej sladkosť na konci
tíško zaznela v pamäti
čiernej slanej vody

(Elena Cmarková: Hron)

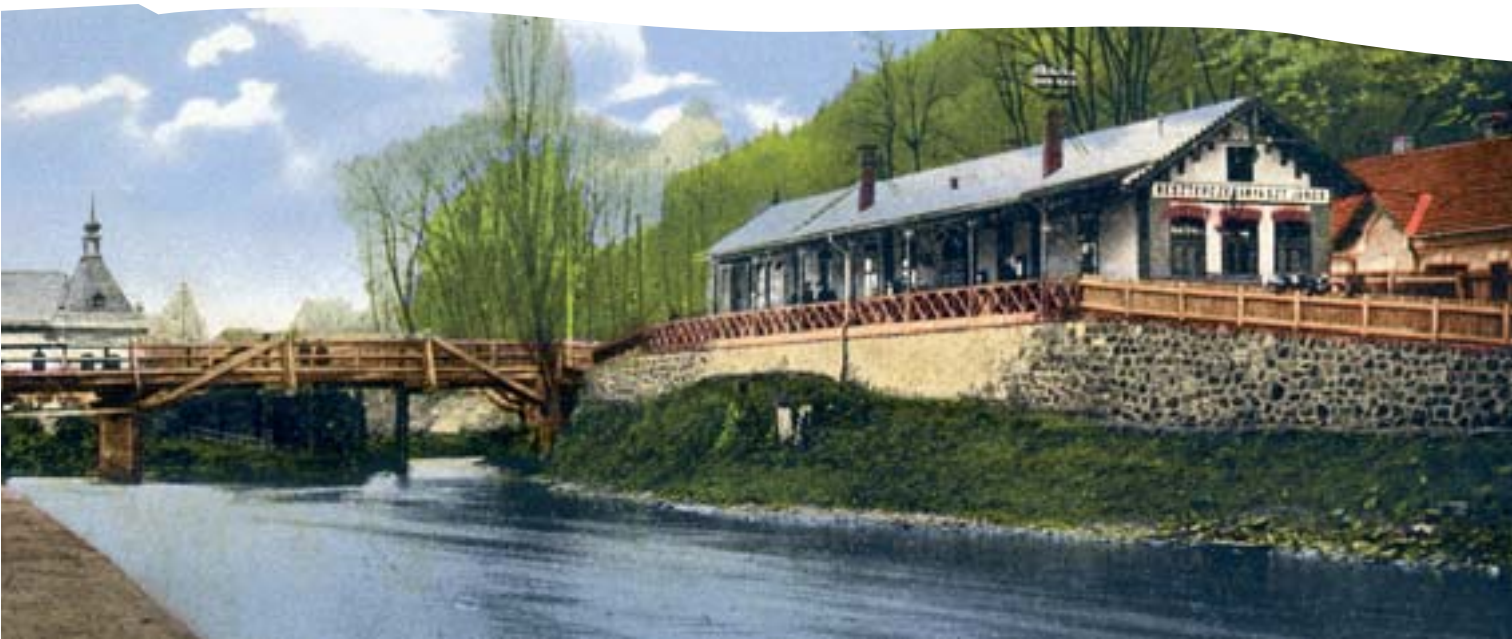

Osídlenie

Jakub: Barborka, ako žili tí úplne prví ľudia v tomto kraji?
Barbora: Geológovia a archeológovia sa zhodujú v tom, že prvých ľudí v priestore dnešnej Banskej Bystrice a jej okolí treba hľadať v čase, keď si ešte obliekali kožušiny, lovili lukom, oštepom a ostrými pazúrikmi – o tom si už v škole počul. V jaskyni Horná Tufná pri Dolnom Harmanci čakali lovci staršej doby kamennej na svoju korisť – medvede. Aby bol lov úspešnejší, získavali z rúd na holých stráňach kovy, keď predtým rudu rozbíjali kamennými mlatmi. Červenkastého kovu – teda medi – bolo na okolí dosť. Hľadači kovov boli šikovní, a keď ju zmiešali s malým množstvom cínu, získali tak bronz na kvalitné meče, sekerky a kopije. To je tá meď, ktorá sa o niekoľko tisíc rokov ťažila v baniach v blízkosti Španej Doliny a Starých Hôr a neskôr preslávila Banskú Bystricu. Neskoršie prišli Kelti, ktorí vedeli hľadať rudy pod zemou, vyrobiť v peci železo, utkať na krosnách plátno na košeľu i nohavice, z hliny na hrnčiarskom kruhu vytočiť misku či pohár, na kamennom žarnove (mažiar) zomlieť múku. Ba na počesť svojich vodcov vedeli vyraziť mince zo zlata a striebra. Po Keltoch sa povodím Hrona začali brodiť Germáni a neskôr Rimania, až prišli naši predkovia – Slovania. Tí sa usadili neďaleko sútoku Hrona s Bystricou. Neskoršie sa začal formovať uhorský štát a v 11.–12. storočí sa toto územie začlenilo do uhorského kráľovstva. Vtedy vládla dynastia Arpádovcov.
Jakub: Vieš, Barbora, čítal som, že Arpádovci veľmi radi navštevovali túto oblasť kvôli lesom a vodám bohatým na zverinu a ryby, ktoré mohli loviť.
Jakub: Ktovie, ako to bolo s Banskou Bystricou na začiatku...
Barbora: Zavri oči. Akože stojíme na moste ponad potok Bystrica – každý ho volá Bystrička – tvárou k mestu. Predstavuj si pred sebou prázdny priestor bez akejkoľvek zástavby. Najdôležitejšia bola cesta, ktorá voľakedy spájala Zvolenský hrad s hradom v dnešnej Slovenskej Ľupči. Túto cestu máme teraz pred sebou a stúpa hore.

Kamenný sekeromlat
(neolit)

Kalich a spony Kvádov
(začiatok 5. stor.)

Na pravom brehu Hrona na vyvýšenej terase (na mieste dnešného hotela Urpín) si už v dobe veľkomoravskej slovanskí obyvatelia postavili prvé drevené domy. Bolo to rudné bohatstvo, ktoré ich prilákalo do našich končín. S príchodom nového obyvateľstva sa osada v nasledujúcich storočiach rozrástla. Po oboch stranách starej diaľkovej cesty začali vyrastať nové, najprv drevené a neskôr kamenné viacpriestorové domy.

Jakub: Čo si teda postavili ľudia najprv?

Barbora: Už v 13. storočí postavili na najvyššie položenom mieste románsky kostolík zasvätený Nanebovzatiu Panny Márie. Tento potom o mnoho rokov neskôr majstri kružidla, dláta a palety prestavali na kostol obdivuhodnej veľkosti a vznešenosti.

V roku 1241 vtrhli do krajiny mongolské hordy a obrátili ju naruby. Preto sa v stredoveku každé spoločenstvo muselo starať o svoju bezpečnosť a ochranu svojho majetku. Bohaté mestá, ako napríklad Banská Štiavnica, boli vystavené aj nájazdom zbojníckych tlúp, ozbrojených skupín okolitých zemepánov (takými boli napríklad Dóciovci), ohrozovali ich bojujúce vojská (napríklad bratríci). K týmto vnútorným nepriateľom občas pribudli vonkajší – najnebezpečnejší boli Turci.

Jakub: Prečo sa Banskobystričania obávali Turkov? Veď Fiľakovo, kde si postavili hrad, je dosť ďaleko.

Barbora: Lebo aj v tom čase boli v bystrickom okolí výdatné náleziská vzácnych rúd, najmä medi, a ľudia sa obávali, aby toto bohatstvo Turci nezískali. Veď vieš, kto má bohatstvo a peniaze, ten má moc. Škoda, že to platí aj dnes... Turci hrozili, vypisovali mestu výhražné listy a jeden tatársky oddiel, bojujúci po boku Turkov, sa dostal až k Banskej Bystrici. Okolité obce Vlkanová, Dolná Mičiná, Poniky a Šalková boli vyplienené.

Základné mestské privilégium od kráľa Bela IV.

Spustošenú krajinu bolo treba nanovo zveľadiť, budovať. V tom čase si panovník, uhorský kráľ Belo IV., uvedomil, že bez peňazí sa krajina nedá obnoviť a že na ohybe Hrona sa dobývalo striebro na Starých Horách. Pozval skúsených ľudí z Nemecka, aby obnovili dobývanie rúd hlbinnou ťažbou a tiež spracovanie rúd, z čoho bol výnosný zisk. Nemeckí kolonisti boli ťažiari, mali kapitál (dostatok financií), vedomosti o spôsoboch ťažby a skúsenosti s banským a hutným podnikaním. V r. 1255 im kráľ udelil mestské privilégium.

Jakub: Čo sú to privilégiá?
Barbora: To sú spísané výsady a práva, ale aj povinnosti voči kráľovi, teda akýsi „rodný list" mesta, v ktorom boli zapísané aj hranice mesta – v tom čase sa to volalo chotár. Na základe týchto privilégií sa osada Bystrica postupne menila na vznikajúce mesto **nova villa Bystrice** (nové mesto Bystrica). V priebehu historického vývoja sa mesto volalo po latinsky **Novisolium, Neosolium** (tento názov znamená nový Zvolen) – lebo latinčina bola v stredoveku univerzálnym jazykom, neskôr **Neusohl, Beszterczebánya** a nakoniec **Banská Bystrica**.

Jakub: Kde ľudia bývali?
Barbora: Nemeckí ťažiari nebývali „na baniach", ako napríklad v Banskej Štiavnici alebo v Kremnici, kde boli bane priamo v meste, dokonca aj pod obytnými domami. V našom prostredí sa bane nachádzali na mestskom území v širších hraniciach mesta, od samotnej Banskej Bystrice boli vzdialené niekoľko kilometrov. Tu usídľovali baníkov, drevorubačov a hutníkov, aby nemali ďaleko na pracovisko. Z týchto baníckych a hutníckych osád sa vyvinuli dediny Staré Hory, Špania Dolina, Ulmanka, Tajov, Dolný Harmanec. Takto sa osídlila celá Starohorská dolina až po Donovaly (jednotlivé osady dostali názvy podľa mien osadníkov, napríklad: Bula = Buly, Mistrík = Mistríky, Mišút = Mišúty a podobne). Ťažiari, ktorí vlastnili bane a organizovali ťažbu rúd, bývali v meste, priamo na námestí.

Jakub: Takto sa postupne z Banskej Bystrice stalo hrdé mesto, však?
Barbora: Áno, bolo to hrdé, reprezentatívne mesto.

OTÁZKY:
1. Aké prívlastky má Banská Bystrica?
2. Kde pramení a do akej rieky sa vlieva rieka Hron?
3. Aké pohoria sú vôkol Banskej Bystrice?

HRADNÝ AREÁL

Farská bašta

Hradný areál

Barbora: Teraz ti, Kubko, ukážem najstaršiu časť mesta – hradný areál.

Banskobystrickí mešťania sa najprv zabezpečili tým, že vyvýšené miesto, kde mali najdôležitejšie stavby – kostol a radnicu – opevnili a v čase ohrozenia sa tam sústredilo mestské obyvateľstvo. V časoch nebezpečenstva opevňovali celé mesto, využívajúc pritom aj prirodzené prekážky (toky Hrona a Bystrice).

Do obranného systému patrili vysoké drevené palisády a neskôr kamenné (až šesťmetrové) múry, na niektorých kritických miestach postavili kruhové a štvorcové veže – bašty s malými otvormi – strieľňami. Hradby boli priechodné mestskými bránami.

Súčasťou obranného systému boli aj mohutné domy a budovy. Opevnenie mesta malo v minulosti 3 700 metrov. Okrem hradbových múrov ho tvorilo aj **18 bášt**. Dnes ich môžeme v Banskej Bystrici vidieť ešte sedem: Farská bašta (dnes Pastoračné centrum sv. Gorazda), Banícka bašta (do nej je vstavaný Matejov dom), Pisárska bašta (na ňu nadväzuje Kostol sv. Kríža), Pekárska bašta (v severnej strane areálu Pamätníka SNP), Mäsiarska bašta (pri Pamätníku SNP), Obuvnícka bašta (na Ulici Jána Kollára), Kúpeľná bašta (rozhranie Lazovnej/Kúpeľnej ulice a Katovnej ulice).

Do mesta sa vstupovalo **bránami**. Najstaršie mestské brány boli drevené s mohutnými vrátami a železnými reťazami. Mestské brány bývali cez deň otvorené, ale stála pri nich stráž. Mýtnici vyberali mýto – poplatok za vstup do mesta. Na noc odovzdávali kľúče od brán richtárovi. Richtár ich starostlivo strážil. V čase vojny alebo iného ohrozenia – napríklad epidémie – boli brány úplne zatvorené a mesto prísne strážené. Pôvodne ich bolo deväť, päť hlavných a ostatné vedľajšie alebo vnútorné. Všetky okrem jednej asanovali kvôli doprave.

Jakub: To znamená, že brány zbúrali, však?
Barbora: Áno, správne.
Približne v 14. storočí, keď na hradnom návrší budovali opevnený areál, nahradili drevené palisády kamennými múrmi. V hradnom areáli bol kostol, radnica, pristavili nový Kostol Sv. Kríža, zbrojnicu a bašty. Priestor hradného areálu sa takto stal pevnosťou. Keď postavili priechodnú vežu so zvonmi a bránou, pristavili k nej **barbakan**.

Jakub: Čo je to barbakan?
Barbora: Barbakan je predsunuté lomené opevnenie pred hradnou bránou. Cez túto bránu sa vstupovalo do hradného areálu po padacom moste nad štvormetrovou vodnou priekopou, za ktorou bola vlčia jama. Dnes vodnú priekopu naznačuje fontána pred barbakanom. Nad barbakanom bol byt hradného kapitána, ktorý mal na starosti ochranu hradu.

Na banskobystrickom barbakane sa každý rok vo vianočnom čase rozoznieva hudba (skomponoval ju profesor Belo Felix) z malého anjelského domčeka. „Hrajú" ju anjeli na lutne, flaute a píšťalke a diriguje ich anjel s ratolesťou. Týchto 1,5 metra vysokých anjelov navrhla výtvarníčka Katarína Lucinkiewiczová. Sú vyrezaní z lipového dreva a pri hre sa im pohybujú krídla i ruky.

Barbakan

Anjelský domček

Kostol Nanebovzatia Panny Márie

Jakub: A ten vysokánsky kostol?
Barbora: To je **Kostol Nanebovzatia Panny Márie**. Tvorí dominantu v hradnom areáli.

V tomto gotickom kostole je vzácna bočná kaplnka s dreveným oltárom sv. Barbory, patrónky baníkov. Jeho autorom je pravdepodobne Majster Pavol z Levoče. Kostol poznáme aj pod názvom nemecký. Slúžil pre obyvateľov mesta nemeckej národnosti. Títo bohatí osadníci mali viacej finančných prostriedkov, preto ho mohli podporovať. Kostol bol zdobený červeným mramorom a údajne v ňom bol najväčší oltár v strednej Európe z drahého ebenového dreva, čím sa preukazovalo bohatstvo mesta Banskej Bystrice. Túto nádheru zničil požiar v roku 1761, keď v plameňoch zahynulo aj 130 ľudí. Vtedy zhorela väčšina zariadenia kostola.

Na severnej a južnej strane nemeckého farského kostola bolo niekoľko kaplniek. Z vonkajšej strany kostola je umiestnené súsošie modliaceho sa Ježiša Krista na Olivovej hore.
Jakub: V kostole je asi omša, lebo počuť hrať organ.
Barbora: Áno, organistom v kostole bol voľakedy aj hudobný skladateľ Ján Egry a jeho cirkevné skladby sa zachovali na chóre tohto gotického kostola.

Ján Egry (1824 – 1908) pôsobil ako učiteľ hudby a spevu v biskupskom seminári v Banskej Bystrici. Zároveň učil na kráľovskom gymnáziu a na učiteľskom ústave. Vymenovali ho za mestského kapelníka a zvolili ho za organistu. Ján Egry patril k významným skladateľom chrámovej hudby na Slovensku v druhej polovici 19. storočia. Zostavil Katolícky spevník so sprievodom organu.

Jakub: Teraz hovoríš gotický kostol, ale predtým si ho pomenovala inakšie.
Barbora: Kostol máva zvyčajne pomenovanie podľa svätca, ktorému je zasvätený. Tento kostol je zasvätený Panne Márii.

To, aký má vzhľad, vysvetľuje architektúra. Stavitelia stavali kostoly a budovy podľa potrieb a technických schopností ľudí. Kresťanské kostoly boli pôvodne malé a nízke, mali hrubé steny, v nich malé okná a ťažkú klenbu. Neskôr stavitelia prišli na to, že sa steny dajú „odľahčiť" a ich váha sa dá zabezpečiť opornými piliermi. Takto sa rozšíril vnútorný priestor a zvýšila sa stavba. Keďže sa znížila zaťaženosť stien, mohli sa do nich umiestniť štíhle vysoké okná zakončené lomeným oblúkom. Lomený oblúk pripomína symbol spätých dlaní pri modlitbe. Tieto okná vyložili ozdobným farebným sklom. To je gotika, architekti hovoria: gotický sloh. Nemecký farský kostol je typickým príkladom gotiky.

Jakub: Prečo sú vedľa seba dva kostoly?
Barbora: Jeden bol nemecký a druhý slovenský. Chudobnejší slovenskí obyvatelia mesta si postavili menší **Kostol sv. Kríža** – slovenský kostol.

Na Kostole sv. Kríža vidíme typické gotické okno a gotický portál – vstup do kostola. Slovenský kostol stojí v susedstve **Baníckej bašty**. Súčasťou tejto bašty je aj mohutná, takisto gotická budova, štvorposchodový takzvaný **Matejov dom**.

Banícka bašta

Matejov dom a Kostol sv. Kríža

Pokál Jozefa Glabitsa

Jakub: Stará mama hovorila, že tento dom dal postaviť kráľ svojej žene.
Barbora: Je to inak, Kubko. Túto budovu postavili na vojenské a hospodárske účely. Využívali ju ako sýpku obilia alebo sklad zbraní. To, čo si počul, je legenda a nesprávne sa traduje, že kráľ Matej Korvín dal dom postaviť svojej druhej manželke, kráľovnej Beatrix. Mesto bolo slobodné a kráľ nerozkazoval, čo sa kde má postaviť. Kráľa zaujímalo, či si obyvatelia plnia svoje povinnosti, či platia dane a ako sa správajú.
Jakub: Ale tá historka je pekná...
Barbora: Ale pravdivý je iba dom. Pozri, dom je vstavaný do severného kamenného opevnenia hradu, ktoré je na tomto mieste najzachovanejšie. Pôvodne bolo opevnenie ešte vyššie, vstupovalo sa naň dvierkami z Matejovho domu (tie sa dodnes na západnej strane zachovali). V opevnení boli strieľne. Na prednej strane domu si všimni mestský erb a korvínovský erb.
V tejto budove bolo neskôr prvé Mestské múzeum až do vzniku jeho nástupcu – Stredoslovenského múzea. V súčasnosti sú v Matejovom dome sprístupnené najvzácnejšie pamiatky dokumentujúce históriu Banskej Bystrice.
Jakub: Hovorila si mi, že mi tam ukážeš zlatý pokál aj dutú mieru, aj strieborné a zlaté ozdoby, aj makety starodávnej Bystrice, aj...
Barbora: Chvíľu si posedíme tu pod gaštanmi a potom tam pôjdeme. Uvidíš všeličo zaujímavé!

V Matejovom dome môžeme vidieť mestské pečatidlo z 15. storočia, mestskú zástavu z roku 1722, ktorej kópia sa nachádza na mestskom zastupiteľstve. Ďalej mieru mesta Banská Bystrica z roku 1572, ktorá bola zvečnená dokonca na poštovej známke, pozlátený pokál banskobystrického richtára Jozefa Glabitsa, ktorý mu dali vyhotoviť na pamiatku mešťania pri príležitosti jeho tretieho zvolenia za richtára Banskej Bystrice, ako aj zlaté kľúče od mesta Banská Bystrica s erbom mesta, portréty významných richtárov mesta či uniformy mestských hajdúchov z 19. storočia, rôzne predmety, rôzne zbrane, cechové pamiatky a ďalšie vzácne pamiatky.

Jakub: A toto bude asi bašta!
Barbora: Áno, slovenský kostol a Matejov dom sú súčasťou mestského hradu, ku ktorému patrila aj Farská bašta. Z diaľky vidieť jej striešku. Fara, v ktorej úradoval rímskokatolícky farár, stála ešte skôr ako **Farská bašta**. Túto pristavali až v 15. storočí, keď opevňovali celý areál mestského hradu. Po druhej svetovej vojne sa tu uskutočňovali predstavenia ochotníckeho bábkového divadla, ktoré má v Banskej Bystrici bohatú históriu. Dnes je v tejto budove Pastoračné centrum sv. Gorazda, ktoré sa venuje výchove mladých ľudí.

Jakub: V opevnení je otvor, poďme sa tam pozrieť.
Barbora: To je vchod do **rímskokatolíckeho cintorína**. Tu našlo svoj odpočinok aj viacero popredných, významných osobností mesta, napríklad Jozef Dekret-Matejovie, básnici Izidor Žiak-Somolický a Mikuláš Kováč, ako aj hudobní skladatelia Ján Egry a Svetozár Stračina. Na katolíckom cintoríne začali pochovávať až po roku 1818.
Jakub: Aha, pošta! To je už moderná budova. Hodím tam pohľadnicu, čo som napísal rodičom.
Barbora: Na mieste, kde je dnes budova pošty, stála **Mühlsteinova bašta** (Vít Mühlstein bol bohatý ťažiar, zvolenský župan a kremnický komorský gróf).
Západne od bašty postavili po veľkom požiari (1500) novú **radnicu** – po latinsky praetorium, obkolesenú renesančnou lodžiou.

V podzemí radnice bola väznica. Keď hradný areál obsadilo v druhej polovici 17. storočia vojsko, richtár spolu s mestskou radou sa presťahoval do novej radnice na Hlavnom námestí (dnes Námestie SNP). Keď mesto v roku 1761 zasiahol druhý obrovský požiar, veľmi poškodil aj radnicu. Po opravách vyše jeden a pol storočia slúžila budova školským potrebám. Dnes sú tu výstavné priestory Stredoslovenskej galérie, kde vystavujú svoje umelecké diela slovenskí i zahraniční výtvarní umelci.

Jakub: Mala si pravdu, Barborka, naozaj tu, v Banskej Bystrici, máte poklady...
Barbora: Po rekonštrukcii budov je hradný areál aj dnes príjemným malebným priestorom. Usku-

Rímskokatolícky cintorín

Praetorium

Kolorovaná pohľadnica hradného areálu

Stredoveká bronzová nádoba – akvamanile (13. stor.)

točnila sa rekonštrukcia budov a robili sa tu archeologické výskumy. Pri archeologickom výskume archeológovia a historici architektúry objavili mnoho vzácnych predmetov, ktoré sa snažia sprístupniť verejnosti. Výnimočnosť hradného areálu, ako aj ďalších 200 architektonických a kultúrno-historických pamiatok Banskej Bystrice potvrdzuje aj to, že v roku 1970 boli zaradené do zoznamu mestských pamiatkových rezervácií.

Jakub: Vieš čo, Barbora? Mám pre teba prekvapenie! Teraz ti ja niečo prečítam.
Barbora: Ty čítaš doma knihy? A ja – že sa stále hráš iba na počítači...
Jakub: Hmm, to robím často... Ale čítať knihy je celkom príjemné. Vtedy ma rodičia nenútia robiť nič iné a ešte sa aj veľa dozviem. Vieš, na Vianoce som dostal knižku Banskobystrické šibalstvá. Je tam všeličo zaujímavé. Tak aspoň niečo:

Na záhady je bohaté skoro každé mesto, Banskú Bystricu nevynímajúc. Otec čítal na verande chalupy miestne regionálne noviny, v ktorých opisujú takéto záhady. Jednou bola tajomná klenutá chodba, na ktorú natrafili pri výkopoch mestskej tržnice, ale aj pri výkopoch v Krížnej ulici. Podľa článku mala táto klenutá chodba šírku sedemdesiat centimetrov a vysoká bola meter šesťdesiat.

Smerovala k potoku Bystrička a mala odnož smerujúcu k námestiu v dĺžke 131 metrov. Jeden koniec bol ukončený závalom a druhý betónovou rúrou. Dá sa to chápať aj ako ignorantstvo doby, keďže tieto chodby neboli podrobne preskúmané pre nedostatok peňazí. Ďalej som sa z hlasného čítania otca dozvedel, že vchod do záhadnej krypty zakrývala dlažba medzi barbakanom a kostolom, na ktorú natrafili pri rekonštrukcii Moysesovho námestia. Krypta bola pri jej odhalení otvorená len dve-tri hodiny a sotva ju stihli letmo preskúmať. Pozostáva z dvoch veľkých miestností. V jednej, priestrannejšej, boli priečinky na rakvy, od podlahy až povrch. Niektoré boli zamurované a niektoré prázdne. Podľa autora článku sa dá usudzovať, že kryptu ešte plánovali používať, keďže nie všetky výklenky boli zamurované. Na jednej rakve visel zvláštny kľúč. V druhej miestnosti videli objavitelia záhadnej krypty veľký kamenný stôl. Väčší ako kuchynský – asi taký veľký, že by sa naň zmestil človek. Po obvode mal žliabok s odtokmi. K čomu slúžil stôl, nevedno, konštatuje autor článku. Tam, kde je dnes mestská tržnica, bolo vidieť akési zvláštne odtokové vyústenia, ktoré viedli od priestoru medzi kostolom a barbakanom smerom k tržnici. Na podrobný prieskum nebol čas. Po niekoľkých hodinách totiž prišiel príkaz vchod do podzemia zabetónovať. Dnes ho zakrýva... čo? No predsa dlažba!

„Kto by to bol povedal," zamrmlal si otec popod nos a dodal „... v Bystrici sa diali takéto veci, ktoré sú dnes pre nás záhadou."

Nastal čas spánku, a tak som sa na dobrú noc rozlúčil so zvyškom našej rodiny a pobral som sa do svojej postele. Niet divu, že po uplynutí niekoľkých nekonečných chvíľ som zaspal. Každému je jasné, o čom sa mi mohlo snívať.

Pri počúvaní o záhadách Bystrice som si hneď spomenul na Indiana Jonesa, skrátene prezývaného po mojom – Indy. Ten by túto záhadu vylúštil prásknutím svojho biča. Prááááásk! A už aj stál vedľa mňa. Frčkou do svojho klobúka a zamrmlaním „vitaj" prekvapil v prvom momente aj mňa, nehovoriac o tom, že hovoril po slovensky. Áýýýýaa, už mi došlo! Zase snívam. Chcel som Indymu porozprávať o článkoch o záhadách, ale ten ma zastavil skôr, ako som stihol vydať aj ten najmenší hlások. „Ja viem, a preto som tu," povedal Indy. „Poď so mnou, pozrieme sa najprv na tú klenutú chodbu." Roztočil bič a po plesknutí sme sa ocitli pri vodnej priekope v dobe, keď tam ešte nebola. Stáli sme tam ja a Indy. Hrad bol kedysi obohnaný takmer 8 – 10 metrov širokou a 3 – 4 metre hlbokou priekopou. Vtekal do nej ten istý prameň, z ktorého bol napájaný aj mestský vodovod. V zmysle starého privilégia, ako nám povedal okoloidúci muž, spoznajúci, že sme cudzinci – akiste podľa oblečenia, mali ako povinnosť udržiavať v čistote hradnú priekopu okolité dediny, sásovskí železiari a poddaní tunajšieho farára. Za túto službu v čase nebezpečenstva vlastnili právo útočiska v mestskom hrade. My s Indym sme sa ocitli pri hradnej priekope v 16. storočí a na prvý čuch bolo jasné, že túto povinnosť si nikto neplnil. Pri prvom nádychu som si myslel, že som v uzavretom akváriu s rozzúreným stádom tchorov, a keď som si zapchal nos, začali ma od smradu tak štípať oči, že som ronil slzy ako krokodíl. Veru, ani Indymu to nevoňalo, a tak práskol bičom a už sme aj boli v roku 1608.

V priestore medzi hradnou bránou a pretóriom (vtedajšou radnicou) sa usilovne pracovalo a tento priestor zastavali budovou, ktorá slúžila ako sklad soli a poschodie zasa ako nájomné bývanie pre zbrojmajstra. Priekopa v tejto časti stratila opodstatnenie, a tak ju vysušili a zasypali. Smrad bol veru o niečo znesiteľnejší. Išli sme sa pozrieť aj na priekopu v miestach, kde je dnešná tržnica. Ani tu už smrad nebol. Ľudia moji, na kraji hradnej priekopy stál chlapík a mal vo vode hodenú udicu. Asi mu spadli do priekopy kľúče od pivnice, povedal som si, a teraz sa ich snaží vyloviť. Na moje prekvapenie mi odpovedal, že chytá ryby. Zároveň dodal, že od čias, ako voda v priekope cirkuluje a odtekajúca voda sa využíva na sústavné prečisťovanie kanalizácie, tu chovajú ryby. V tom momente som dostal odpoveď aj na časť záhady v článku, ktorý čítal otec. Záhadné klenuté chodby boli, zdá sa, odvodňovacím kanálom a kanalizáciou. Tá kanalizácia v podobe klenutej chodby smerujúca od námestia akiste odvádzala vodu z fontány, ktorú zdobil lev s dieťaťom, a tá sa mohla prepájať s tou, čo odvodňovala priekopu. Ústie tejto kanalizácie končilo v dnešnom potoku Bystrička.

(Karol Langstein: Banskobystrické šibalstvá.)

Námestie Štefana Moysesa

Barbora: Kubko, hradný areál s priestranstvom okolo poznáme z literatúry aj ako Horné námestie. Dnes sa volá Námestie Štefana Moysesa.

Významným je dom č. 9, v ktorom sa narodil hudobný skladateľ **Ján Cikker** (1911 – 1989). Ako študent banskobystrického gymnázia mal problémy s matematikou, zato mal vynikajúci hudobný talent. Najprv študoval v Prahe na konzervatóriu kompozíciu, potom vo Viedni dirigovanie. Bol profesorom na bratislavskom konzervatóriu a Vysokej škole múzických umení. Skomponoval mnoho skladieb, najvýznamnejšie sú jeho opery. S nadšením ich prijímajú diváci operných scén v Nemecku, Švajčiarsku, Rakúsku, Švédsku, Anglicku a v ďalších krajinách. Svoju prvú operu Juro Jánošík venoval svojmu rodnému mestu Banská Bystrica. Lásku k nemu prejavil Ján Cikker aj v opere Obliehanie Bystrice.

Budova terajšej základnej školy vždy slúžila na vzdelávacie účely. V 19. storočí tam bolo **katolícke gymnázium**,

o rozvoj ktorého sa zaslúžil vtedajší biskup Štefan Moyses. Riaditeľom gymnázia bol vtedy slovenský vlastenec Martin Čulen, k jeho významným profesorom patril napr. Ján Egry, hudobný skladateľ.

Z osobností odchovaných touto školou hodno spomenúť Adama Františka Kollára, neskôr knihovníka, historika a pedagóga. Bol riaditeľom dvornej knižnice vo Viedni. Nazývali ho aj „slovenský Sokrates". Na gymnáziu študoval tiež literárny historik Jaroslav Vlček, spisovateľ Svetozár Hurban Vajanský, ako aj hudobný skladateľ Ján Levoslav Bella.

Bývalé katolícke gymnázium

Okolie školy bolo v minulosti celkom odlišné. V krásnom parku bola alej – stromoradie a ľudia si tu mohli posedieť i poprechádzať sa. V 40. rokoch 20. storočia zmenili pôvodný stav do dnešnej podoby a umiestnili tu tržnicu.

Jakub: Prečo sa volá toto námestie podľa Moysesa?
Barbora: Spomínaný rímskokatolícky biskup Štefan Moyses bol osvietený muž a počas svojho pôsobenia v Banskej Bystrici veľmi úzko spolupracoval s Karolom Kuzmányom, evanjelickým superintendentom (funkcia v evanjelickej cirkvi, hodnosť biskupa). Obom týmto mužom išlo o pozdvihnutie vzdelanostnej úrovne ľudí a o posilnenie národného hnutia, obaja sa významnou mierou zaslúžili o vznik Matice slovenskej, Štefan Moyses (katolík) bol jej prvým predsedom, Karol Kuzmány (evanjelik) bol jej prvým podpredsedom. To svedčí o tom, že v čase ich pôsobenia bola Banská Bystrica príkladom náboženskej znášanlivosti medzi veriacimi. Pre vieru nemali občania mesta medzi sebou nijaké rozpory. Na ich pamiatku Banskobystričania umiestnili v parčíku pri tržnici súsošie Š. Moysesa a K. Kuzmányho od autora M. Tomašku a po Štefanovi Moysesovi, významnom biskupovi a prvom predsedovi Matice slovenskej, pomenovali aj toto námestie.

OTÁZKY:

1. Ktorá budova je najstaršia v hradnom areáli a zároveň najstaršia v meste?
2. Ktoré bašty v Banskej Bystrici poznáš?
3. Podľa koho je pomenované námestie, na ktorom je tržnica?

Námestie SNP

Jakub: A teraz pôjdeme na veľké námestie?
Barbora: Najväčšie banskobystrické námestie sa volá Námestie SNP. V minulosti sa volalo aj Ring – v nemčine to znamená námestie a poslovenčené malo podobu „rínok". Neskôr malo pomenovanie Námestie Belu IV., Hlavné námestie alebo Masarykovo námestie. Má vretenovitý tvar. Jeho dôstojnosť a malebnosť vytvárajú meštianske domy zo stredoveku. Pamiatkový úrad sa stará o to, aby si tieto domy aj po prestavbe a rekonštrukcii zachovali pôvodnú fasádu a vnútorné priestory. Keďže námestie sa rozprestiera na miernom briežku, z jednej strany doň ústi Horná ulica a z druhej strany Dolná ulica.

Jakub: Voľakedy sa tu iste dialo všeličo...
Barbora: Námestie malo a má viacero funkcií. Veľmi dôležitou bola v minulosti funkcia trhová. Voľakedy mesto štyrikrát do roka organizovalo jarmok. Prvý z nich sa vždy konal 25. januára. Tradičným bystrickým trhovým dňom býval pondelok. Z okolitých dedín a mestečiek prichádzali do Banskej Bystrice pestovatelia, hospodári a remeselníci, ktorí predávali to, čo vyrobili, vypestovali a dochovali. Takto fungoval v minulosti obchod. Pred vstupom do mesta museli trhovníci pri mestských bránach zaplatiť mýto. A za to, že mohli predávať, platili trhový poplatok. Predstav si, Kubko, ako rozumne tieto peniaze využili – opravovali z nich cesty.

Voľakedy bol po celom Uhorsku preslávený Radvanský jarmok, ktorý sa od roku 1657 konal vždy v septembri v Radvani. Jeho symbolom je drevená vareška. V súčasnosti býva jarmok v centre mesta a je spojený s trhom ľudových remesiel. Radvanský jarmok bol 15. 12. 2011 zapísaný do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska.

Ako to pred dvesto rokmi vyzeralo na námestí, opisuje gróf Stenberg v Cestopise cez banské mestá:

„Úderom štvrtej hodiny začne opreteky prúdiť do mesta celá karavána vozov a bez akejkoľvek pomoci hajdúchov vytvoria z nich na námestí ozajstné parsy. Ťažné zvieratá prídu vždy do stredu vozovej hradby, zadné časti vozov vytvárajú prístupové cesty – priamo z nich sa predáva."

Jakub: Na starodávnych obrázkoch som videl uprostred námestia zvláštnu klietku. V Bystrici takú nemáte?
Barbora: Už nemáme, dávno bola odstránená. V stredoveku bola však aj na banskobystrickom námestí, ktoré bolo veru aj miestom verejnej hanby. Ľudí za menšie priestupky trestali finančnými pokutami, **pranier** a **klietka hanby** sa používali ako formy menších alebo ľahších trestov. Pranier bol vysoký drevený alebo kamenný stĺp, o ktorý pripútali človeka postojačky, aby sa na neho s opovrhnutím pozerali všetci, čo boli na námestí. Na pranier pripútavali väčšinou mužov, ženy zatvárali do klietky hanby, ktorá bola vtedy na banskobystrickom námestí umiestnená oproti biskupskému úradu.

Jakub: Toto námestie je obrovské. Viem si predstaviť, že by tu mohli aj kone mašírovať.
Barbora: Banskobystrické námestie si pamätá veru všeličo. Priestor námestia bol vhodný na prejav úcty obyvateľov mesta významnému hosťovi alebo znamenitej osobnosti. Pri takýchto príležitostiach sa častokrát vzhľad námestia menil.

Keď napríklad cisárovná a uhorská kráľovná Mária Terézia ako zodpovedná matka chcela pripraviť svojich dvoch najstarších synov – Jozefa a Leopolda – na budúce vládnutie, poradila im navštíviť a poznať aj krajinu, ktorej budú vládnuť. Takto sa princovia vybrali aj do Banskej Bystrice. Na upravené námestie princ Leopold spomína vo svojom denníku:

„Keď sme sa večer o ôsmej vracali do nášho bytu, boli sme príjemne prekvapení pohľadom na banskobystrické námestie, ktoré bolo celkom zmenené. Za našej krátkej neprítomnosti postavili uprostred neho krásnu záhradu. Rozdelili ju na štyri malé záhony s chodníkmi posypanými pieskom, ktoré lemovali pomarančovníky s ozdobnou zimozeleňou. Uprostred bola vodná nádrž s vodometom. Záhradu obklopovala ohrada, taktiež zeleňou obložená, podobne ako oblúková brána, cez ktorú sa ta vchádzalo. Celá záhrada, plôtik aj slávobrána boli osvietené lampiónmi."

Princ Leopold pomenoval svoje zápisky ako Denník z našej cesty do baní v Uhorsku roku 1764. Tento vnímavý mladý muž v ňom zachytil aj zaujímavé údaje o banskej technike, kreslil si nástroje a mašiny, zaznamenával si podrobnosti pracovného procesu, zaujímal sa aj o pracovný a súkromný život banských robotníkov.

Členovia kráľovského sprievodu pri návšteve Banskej Bystrice pravdepodobne bývali v Komorskom dvore na námestí, ktorý stál na mieste dnešnej budovy Lesov Slovenskej republiky.

Priestor námestia sa využíval aj na cirkevné účely, najmä na spájanie množstva ľudí so spoločným

záujmom. Od 14. storočia fungovalo v Banskej Bystrici banícke Bratstvo Božieho tela. Významnou slávnosťou pre rímskokatolícku cirkev bol napríklad aj sviatok Božieho tela. Na námestí sa v tento deň konala procesia. Veľký sprievod vychádzal z katedrálneho Kostola sv. Františka Xaverského, prešiel celým námestím a vracal sa naspäť. Sprievod tvorili najmä malé dievčatá v bielych šatách s košíčkami ružových lupeňov. V tento deň prichádzalo do mesta aj veľa ľudí z okolia, ako o tom píše spisovateľ Ľudo Ondrejov: *„V kúrňave prachu valili sa veriaci, mierili do mesta. Červené a žlté zástavy čneli do neba... Popri domoch stálo mnoho oltárov, pri nich sa modlili kňazi. Procesia, dlhá – bez konca – stáčala sa kruhom, pri každom oltári sa zastavila. Popredku išli kňazi, starí pod prenosným šiatrom, mladší, s hrkálkami a kadidlami, dymili a kropili svätenou vodou. Cesta zasypaná bola kvetmi."*

Námestie bolo aj svedkom zjazdov evanjelickej mládeže ako celocirkevných zhromaždení. Prvý sa uskutočnil v roku 1922, ďalší v roku 1931. Pamätným sa stal najmä zjazd v roku 1939, na ktorom vyše 50 000 prítomných požadovalo naplnenie Štefánikovho odkazu o československej vzájomnosti.

Jakub: Barborka, predstavujem si, že keď ľudia v minulosti nemali televízory, chodievali možno na námestie, aby sa dozvedali nové veci...
Barbora: Ľudia sa viacej stretávali, viacej sa zhovárali, aj sa viacej prechádzali. V 19. storočí to bola spoločenská udalosť, ktorá sa spájala s korzom. Korzo znamená prechádzanie sa smerom hore a dolu námestím. Na korzo bol zaužívaný čas – bývalo to denne večer od pol šiestej do siedmej – ôsmej hodiny (v lete). Cez týždeň bývalo viacej študentské, nedeľňajšie popoludnie patrilo zase dospelým. Korzovali manželské páry bohatých veľavážených rodín, ale aj obchodníkov a remeselníkov, najmä tých, ktorí bývali na námestí. Chudobní a robotníci z odľahlejších štvrtí nechodievali na korzo. Korzo sa spájalo s honorom vyšších vrstiev, s predvádzaním módy v obliekaní, na čo chudobní nemali prostriedky. K tým, ktorí na korzo „patrili", boli aj študenti. Museli však byť vyobliekaní v oblekoch – ancúgoch, s tvrdým klobúkom na hlave a vychádzkovou palicou v ruke. Takto sa mladí vzdelanci stretávali a zoznamovali s vyššie postavenými obyvateľmi mesta.

Na korze ma častokrát chytil istý starý pán, penzista, aby som sa šiel s ním prejsť. Ovládal naspamäť celého Fausta od Johanna Wolfganga Goetheho. Prednášal mi aj 30 – 40 minút v origináli. Snažil som sa mu porozumieť na základe toho, čo sme sa na gymnáziu z nemčiny učili. Ten Faust ma ohromil, fascinoval. Možno to bol jeden zo zárodkov môjho vzťahu k literatúre. Goethe pôsobil na mňa tajomne. (Ján Števček, literárny vedec)

Počas Slovenského národného povstania v roku 1944 sa v priestoroch námestia organizovali vojenské a partizánske jednotky do boja proti fašizmu.

Po ťažkých rokoch druhej svetovej vojny 25. marca 1945 vojaci sovietskej Červenej armády

a Rumunskej armády oslobodili Banskú Bystricu. Občania mesta ich s nadšením vítali. Osloboditeľom mesta postavili vďační obyvatelia pomník – obelisk podľa projektu vojenského architekta. **Obelisk** z čiernej švédskej žuly je vysoký 15 metrov. Každoročne tu z úcty k osloboditeľom predstavitelia nášho mesta kladú vence. Odvtedy toto námestie nesie názov Námestie Slovenského národného povstania.

Ďalších štyridsať rokov na námestí organizovala vládnuca komunistická strana zhromaždenia a manifestácie. Organizovane a povinne sa tu oslavovali sviatky: 1. máj ako Sviatok práce, 29. augusta výročia Slovenského národného povstania, 7. novembra výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie aj s lampiónovým sprievodom.

K mimoriadnemu zviditeľneniu Námestia SNP došlo počas návštevy pápeža Jána Pavla II., ktorý v Banskej Bystrici 12. septembra 2003 celebroval svätú omšu pred mnohopočetným zhromaždením rímskokatolíckych veriacich.

Obelisk

Jakub: Videl som v televízii, ako na toto námestie prišlo veľa ľudí, keď skončili zimné olympijské hry vo Vancouveri... Čo sa tu vtedy dialo?
Barbora: Bola tu vtedy nádherná atmosféra. Ľudia spievali a tešili sa z úspechov našich reprezentantov v Kanade. Mnohí od dojatia plakali. A potom prišli na aute s otvorenou strechou naši biatlonisti – zlatá a strieborná Nasťa Kuzminová a bronzový Pavol Hurajt, obaja obyvatelia Banskej Bystrice. Dostali

Olympionici na Námestí SNP

nádherné kytice, na hlavy vavrínové vence. Úžasné bolo, ako celé námestie spievalo pieseň Petra Vala a Pavla Janíčka, špeciálne zloženú na počesť víťazky Anastázie Kuzminovej, rodáčky z Ťumenu v Sibíri.

Cez krajinu nekonečnú vedú biele koľaje,
po nich letí Sibírčanka, pred ňou naša hviezda je.
Kamže letíš, Sibírčanka, kamže sa to berieš zas?
A ona im odpovedá: vystúpim raz na Parnas!(...)

Zo slečny sa stala pani, na Slovensku našla vlasť,
cítila, že pod Tatrami bude zase sláva rásť.
Stále sa len usmievala, letela v tých stopách zas,
potom len tak mimochodom vystúpila na Parnas.

Cez krajinu nekonečnú vedú biele koľaje,
po nich letí Bystričanka, pre nás naša hviezda je.
Kamže letíš, milá Nasťa, kamže si to trieliš zas?
Ona na to: – mám vás rada, bežím za vás na Parnas.

Výročia historických a kultúrnych udalostí si mesto pripomína rôznymi spôsobmi, často septembri v rámci Dní mesta. V Banskej Bystrici sa uskutočňuje okrem mnohých iných festivalov aj bábkarský festival Anderleho Radvaň. Anton Anderle pokračoval v rodinnej tradícii tradičných kočovných bábkarov, reštauroval bábky, zbieral ich a vyrezával nové. Ako vynikajúci bábkoherec šíril slávu tradičného slovenského marionetového divadla po celom svete.

Jakub: Prečo dospelí hneď ožijú, keď sa niekde hrá bábkové divadlo? Je predsa pre deti.
Barbora: To, čo je určené deťom, je zvyčajne pekné, dobré a spravodlivé. A dospelí sa takto vracajú do detstva, k svojmu múdremu rozprávkovému gašparkovi. Vtedy sú šťastní, lebo zahodia za hlavu všetky starosti a problémy.
Jakub: Ja som tiež raz stretol na námestí gašparka. Aj anjela. Boli obrovskíííííí!
Barbora: Obrie bábky – to je zase iná forma bábkarstva.

V domoch na námestí bývalo v minulosti veľmi veľa ľudí, určite viacej ako dnes. Keďže jeden dom obývalo päť, šesť, ba aj desať rodín, v každom z nich žilo 20 až 50 ľudí. Domy totiž presahovali hlboko do dvorov a pozemky domov na juhovýchodnej strane sa tiahli až k rieke Hron.

Súčasné námestie dýcha pohodou. Je tu mnoho obchodíkov, veľa reštaurácií a vždy mnoho ľudí. Prechádzka po námestí pripomína prechádzku po stredovekom rínku.

Jakub: To je zaujímavé, čo hovoríš. Ja som zvedavý, ako tu ľudia žili, ako sa rozprávali, ako sa správali, aké šaty nosili, na čom sa vozili.
Barbora: V tomto prostredí, jazykovo zmiešanom, sa ľudia nebavili o šatách, ale o róbach a ancúgoch. Vedela som, Kubko, že sa ti v mojom meste bude páčiť. V lete či v zime, vždy je čarovné a vždy tu môžeš objaviť niečo iné.

Mnohé mestá v zahraničí, ale i na Slovensku mali na svojich námestiach významné miesto, na ktorom boli umiestnené hodiny. Nie je to inak ani v Banskej Bystrici. Keď sa dovtedajšie hodiny začali kaziť a nebolo ich dobre vidieť zo všetkých častí námestia, mestskí páni rozhodli, že na rohu budovy mestskej váhy, ktorá stála na voľnom mieste, sa postaví veža s druhými hodinami.

Túto **hodinovú vežu** začali stavať v roku 1552 a do dnešnej podoby ju prestavali po roku 1761. Na veži strážila nočná stráž, ktorá dávala pozor, či nevypukol v meste požiar, a v čase tureckého nebezpečenstva prijímala signály z Vartovky, keď nepriatelia ohrozovali mesto. Ešte v 19. storočí sa z veže ozývala hudba vežových trubačov, ktorí boli významnými predstaviteľmi svetskej hudby. Vežoví trubači boli zamestnancami mesta, vyhrávali ráno, napoludnie a večer a po hudbe vždy zabubnovali. Plnili tiež strážnu a hlásnu funkciu – odtrubovali hodiny, ohlasovali napríklad požiare a iné nebezpečenstvá, ale aj informovali o udalostiach v meste, ako boli jarmoky alebo príchod významného hosťa. Vežoví trubači pomáhali aj kantorovi v kostole. Najvýznamnejším vežovým trubačom – majstrom bol Anton Július Hiray, ktorý komponoval skladby pre trubačskú kapelu, napríklad Banskobystrický pochod.

Dnes nesie veža prívlastok šikmá, pretože je o 68 cm vychýlená od zvislej osi. Keď vystúpime po 101 schodoch, naskytne sa nám z „ochodze" nádherný výhľad na všetky strany mesta.

V podzemí veže bola kedysi dávno väznica.

Na šikmej veži
čas šikmo beží.
Šikmo ju pohladí
aj vánok svieži.

Tá veža krivá
krivo sa díva,
akoby vypila
krivý džbán piva.

Od rovných hradieb
vždy trochu bočí.
Číňankou nie je,
má šikmé oči.

Pri šikmej veži
šikmý sneh sneží.
Šikmý deň môžu v nej
holuby prežiť.
(Gabriela Chmelíková: Šikmá veža v Banskej Bystrici)

Budovu vedľa veže poznáme ako **mestskú vážnicu**. Tovar, ktorý chcel obchodník na námestí predávať, musel na váhe vo vážnici odvážiť a zaplatiť za to mestu poplatok.

Jakub: Toto je zvláštny stĺp...
Barbora: To je mariánsky morový stĺp.

V roku 1601 morová epidémia takmer vyľudnila mesto a o rok neskôr zomrelo na následky vysilenia a nedostatku potravín 500 baníkov. Po ďalšej morovej epidémii umiestnili v roku 1719 pred Hodinovú vežu barokový **mariánsky stĺp** z úcty k tým, ktorí zomreli na mor, vo viere, že odvrátia ďalšiu prípadnú hrôzu. Na hlavici stĺpa sa týči socha Nepoškvrnenej Panny Márie.

Jakub: Čo je to mor?
Barbora: Ty to nevieš? To je infekčná choroba. Vtedy dávno ľudia nemali lieky – antibiotiká na liečenie, preto na ňu umieralo veľmi veľa ľudí. Bola to choroba rozšírená nielen na Slovensku, ale v celej Európe.

V roku 1964, pri príležitosti osláv 20. výročia SNP, keď mal navštíviť Banskú Bystricu najvyšší predstaviteľ Sovietskeho zväzu Nikita Sergejevič Chruščov, premiestnili mariánsky stĺp do areálu mestského hradu. Bolo to preto, lebo v období socializmu boli náboženské symboly na verejných miestach neželateľné. Sochu vrátili na pôvodné miesto, ktoré jej právom patrí, v roku 1996.

Jakub: Barbora, tu je diera, niekto tu vytrhol dlaždice, pozri!
Barbora: Kubo, na tomto mieste býva cez Vianoce veliká̀nsky stromček!

V čase, keď sa blížia Vianoce, zavládne vianočná atmosféra aj na námestí. Veľmi veľa ľudí sa každoročne teší zo stavania vianočného stromu. Prvýkrát **vianočný strom** ako symbol slobody, mieru a lásky postavili v Banskej Bystrici v roku 1921. S týmto nápadom prišiel Američan J. Wicherley – prvý sekretár mládežníckej organizácie YMCA v Banskej Bystrici. Čarovná vianočná atmosféra priam pozýva ľudí na stretnutia na námestí.

Skrehnuté jagavé hviezdy
sypú na zem (s)nežné ticho
tíšia svet
v predvianočnom zhone
pokojom menia
plané dni na sviatky
a veľkých na deti
ochotné vrátiť sa spiatky
k dieťaťu na slame
k Betlehemskej hviezde
k svetlu čo zažne
dobro v nás

(Elena Cmarková: Vianoce v Bystrici, úryvok)

Jakub: U nás nemáme fontánu. Táto vaša je nádherná!
Barbora: Ale nie vždy bola takáto.

História má aj banskobystrická **fontána**. Začala sa písať pravdepodobne v prvej polovici 16. storočia v súvislosti s výstavbou dreveného vodovodu. Na začiatku to bola nádrž s množstvom vody, ktorá mala slúžiť pri prípadnom požiari. Už v roku 1536 stála na tomto mieste záchytná nádrž pitnej vody. Potom stála uprostred nej mosadzná socha leva. Nádrž neskôr slúžila ako napájadlo pre dobytok a kone počas trhových dní. Kamennú fontánu nahradil v roku 1895 upravený vodomet, z ktorého voda striekala do výšky 50 metrov. Neskôr bola prerobená na elektrický pohon a postupne ju dopĺňali skalami. Dnes má fontána v sústredených kameňoch, ktoré tvoria kráter, štyri malé, farebne osvetlené jaskynky. Po zotmení upútava fontána hrou farieb a prúdov striekajúcej vody, ktoré ladia s hudbou.

Fontána na Námestí SNP

Jakub: Na pohľadnici, ktorú si mi poslala, bolo vidieť pred fontánou betlehem.
Barbora: Áno, v predvianočnom čase tu býval umiestnený betlehem s jasličkami a v kamennej kruhovej ohrade fontány sme mohli vidieť na točitom kruhovom podstavci aj betlehemské zvieratká. Ale nejakí zlí ľudia poškodili ovečky, anjela a mechaniku podstavca, preto to už nefunguje.
Jakub: Nebuď smutná, Barborka, možno sa zase nájdu iní, dobrí ľudia, čo betlehem poopravujú.

Táto fontána, tak ako pitná fontánka pre okoloidúcich smädných turistov, upútava najmä pozornosť detí, ktoré voda fascinuje, a takisto býva motívom žartov a stávok študentov. Veruže, nejeden študent sa v nej vykúpal v šatách po prehratej stávke.

V knihe Jozefa Hobla Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska sa dočítame: *„Veľmi pozoruhodnou je fontána (vodomet) na námestí. Počas vianočnej doby bol miesto nej ako symbol mieru a lásky postavený vianočný stromček. Bol okrášlený barevnými žiarovkami a veľkou hviezdou a žiaril niekoľko večerov na obdiv promenujúceho obecenstva.“*

Vodotrysk vlaží tvár
aj dlažbový výkrik rozpálených tieňov

Leto zredlo ulicami
čas sa v nich hadí
v ich zákutiach sa hľadí skryť
či pod plátenými terasami Urpína

Tam som koreňmi k zemi privoňal
tam mi kroky vravia
že cítia domov

Tu mi spod veží
zvony poludnie knísu
ospalé krídlami holubov
a prechádzkový dotyk v dlani
barličkou v srdci
mladým či starým
nedovolí zhasínať

(Miroslav Kapusta: Slnečné námestie)

Nádhernou sakrálnou stavbou na námestí je **Kostol sv. Františka Xaverského**. Postavili ho na mieste domu, ktorý patril bohatému nemeckému mešťanovi Königsbergerovi. Bola tu Kaplnka sv. Jána Krstiteľa. S výstavbou začali jezuiti v roku 1695 spolu s kolégiom (učilišťom). Stavbu kostola prerušili, dokončený bol v roku 1715 a prišiel ho vysvätiť belehradský arcibiskup Lukáš Natali. Po zriadení banskobystrickej diecézy v roku 1776 sa kostol stal biskupským chrámom.

Jakub: Tvoje mesto má krásne veže, krásne domy a prechádzame sa tu po krásnej dlažbe. Tú som si všimol už z výšky, keď sme boli na šikmej veži.
Barbora: Dlažba v našom meste nie je hocijaká. Na niektorých miestach je v nej vytvorená aj mozaika. Napríklad pred

domom č. 1 je mozaika, stvárňujúca banskobystrický erb a zdôrazňuje významnosť budovy. Tento dom slúžil vyše dvestopäťdesiat rokov ako **radnica**. Prvým richtárom bol v roku 1256 richtár Ondrej. Richtárovi v spravovaní mesta pomáhala dvanásťčlenná mestská rada. Táto funkcia neskôr dostala rôzne pomenovania: mešťanosta, starosta, vládny komisár, predseda a od r. 1990 primátor.

Z radnice spravoval mesto aj Július Cesnak, ktorého si Banskobystričania volili za mešťanostu plných tridsať rokov a za jeho pôsobenia mesto zaznamenalo pozoruhodný rozkvet. Bol veľmi dôsledný, traduje sa, že keď stavali mestské chodníky, osobne ich prišiel skontrolovať, aby mali správny sklon na odtekajúcu vodu z ciest a chodníkov.

Jakub: A všetkých ľudí ochraňuje anjel, ktorého máte v erbe mesta, však?
Barbora: V erbe Banskej Bystrice je dominantný štít – červené a strieborné pruhy; v heraldike hovoríme o červených brvnách a striebornom poli. Nad ním je anjel ako nosič štítu a dva jastraby ako strážcovia štítu. Legenda hovorí, že v štíte sú štyri vodorovné pruhy, ktoré predstavujú rieku a potoky: Hron, Bystricu, Tajovku a Potôčik (Rudlovský potok). Podľa povesti dal podnet na vznik mesta anjel letiaci nad Urpínom. O vyčnievajúci kopec zavadil krídlom, z ktorého sa roztrúsilo perie ponad Hron. Na pravej strane rieky potom vzniklo mesto Bystrica.

Literárne spracovanie o erbe mesta ponúka takúto príhodu:

Priletel vraj raz anjel, ktorého poslal Stvoriteľ, aby sa pozrel na svet, ktorý stvoril. A vtedy ešte nebolo mesto v doline, ktorá o milióny rokov dostala meno Pohronie, ba ani stopy po ľudskej nohe. Priletel nad striebornú riečku a zastal na vŕšku, ktorý po miliónoch rokov dostal meno Urpín, vzdychol si a poslal Stvoriteľovi myšlienku, že sa viac hore nevráti. Že zostane tu, na brehu chladnej riečky, lebo je tu krásne. Ale ten dôvod sa Stvoriteľovi nezdal dostatočným a rozkázal mu vrátiť sa. A tak sa anjel vrátil, ale vyronil anjelskú slzu do striebristej studenej riečky a pomyslel si, že by tu raz ktosi mohol žiť, čo by všetko vnímal, cítil a ocenil. Myslel asi na človeka...

Slávnostný erb mesta

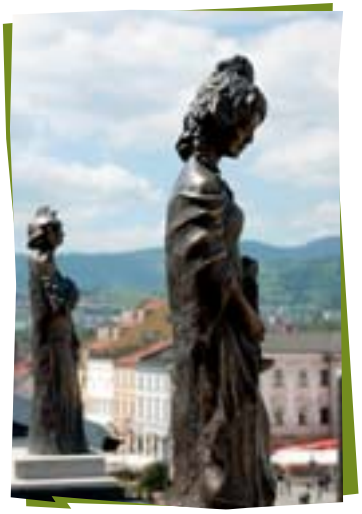

Jakub: Môžeme vojsť do radnice?
Barbora: Pravdaže môžeme. Radnicu opravovali niekoľko rokov. Všimni si zvonku korunnú nadstavbu pred preskleným štítom strechy a tie štyri nádherné sochy. Sochy reprezentujú základné ľudské cnosti: múdrosť, miernosť, statočnosť a spravodlivosť.
Vo vnútri si pozrieme starobylú obradnú miestnosť a Sieň Jána Cikkera, kde sa konajú výnimočné udalosti. Pri troche šťastia nás vpustia aj do pracovne pána primátora, kde sa skvie unikátny kovový luster.

Domy na Námestí SNP majú aj krásne dvory a radnica má zvlášť zaujímavý dvor.

Vo dvore radnice bola postavená v rokoch 1840 – 1841 za zvláštnych okolností **budova divadla**. Vtedajší mešťanosta Jozef Glabits použil malý trik, aby získal finančné prostriedky na jeho stavbu. Dal totiž odhlasovať mestskej rade a schváliť dvorskou komorou plán stavby novej väznice vo dvore mestského domu. Väznica bola postavená len v skromných rozmeroch a ostatné finančné prostriedky poslúžili na stavbu „dvorného divadla“. Bolo jednoduché, ale malo riadne javisko, dve šatne a hľadisko pre 300 osôb s lóžami i galériou. Javisko bolo opatrené spúšťacou oponou s obrazom Olympu, ktorý namaľoval profesor kreslenia Raun. Prvé predstavenie sa konalo 20. novembra 1841. Odvtedy hrávali v ňom rôzne nemecké, neskoršie i maďarské kočovné spoločnosti a občas aj miestni ochotníci. Okrem toho bývali v budove aj koncerty, napr. 14. februára 1908 bol veľký spevácko-orchestrálny koncert, ktorého hlavným bodom bolo prednesenie kantáty Viliama Figuša-Bystrého. Tento hudobný skladateľ v tej dobe už pracoval ako učiteľ v Banskej Bystrici a bol vedúcou osobnosťou hudobného života.

Osvetlenie divadelnej budovy bolo do roku 1904 petrolejové, potom elektrické. Toto „kamenné“ divadlo zničil požiar, podobne ako v Prahe, Paríži a inde.

Radnica

Jakub: Kde len môže byť to miesto, kde v lete horelo?
Barbora: Kubo, s požiarom nestraš! To bol iba hraný, predstieraný požiar, nie skutočný. Takto si obyvatelia pripomenuli najväčší mestský požiar, ktorý vznikol v Medenom Hámri. Za silného vetra sa za 20 minút dostal až k mestským bránam, plamene preskočili na strechy a horelo celé mesto. Bolo to v lete v roku 1761, keď zhorelo vyše 300 domov a zahynulo 140 ľudí. A predstav si, že oheň zničil aj šesť kostolov a mal takú silu, že roztavil zvony vo vežiach!

Jakub: To je smutné. Ale dobrý nápad, ako pripomínať, že oheň je dobrý sluha, ale zlý pán.
Zdá sa mi, Barbora, akoby tvoje mesto dýchalo. Veľa si pamätá, stále sa tu niečo deje. A ľudia v ňom žijú inakšie ako u nás. Na dedine sa ľudia odjakživa snažili dochovať a dopestovať to, čo budú jesť, až potom mysleli na ďalšie veci...
Barbora: Aj banskobystrickí ťažiari k životu potrebovali potraviny (mlieko, maslo, mäso, víno, pivo, strukoviny, zeleninu...), životné potreby (odev, obuv, kuchynské náčinie, nábytok...); ich bane a huty rôzne náčinie a náradie (krompáče, lopaty, vrecia...). Preto sa do mesta sťahovali rôzni remeselníci a živnostníci – krajčíri, pekári, čižmári, kožušníci, mäsiari...
V okolí mesta – v Rudlovej, Sásovej, Kynceľovej, Nemciach, Kostiviarskej, Jakube, Majeri, Podlaviciach, Riečke – vznikali mestské poddanské osady, ktorých obyvateľstvo dodávalo do mesta potraviny a vykonávalo pre mesto aj rôzne služby: kosili mestské lúky, vozili drevo, vápno, rúbali drevo pre potreby radnice... Banská Bystrica bola už v stredoveku mestom, v ktorom všetko veľmi dobre fungovalo.
Jakub: Kto sa staral, aby v meste všetko fungovalo?
Barbora: Jednak to bol richtár so svojimi mešťanostami – radnými, ale napríklad aj súkromná obchodná spoločnosť. Posedíme si na lavičke pred Thurzovým domom, aby som ti povedala o ňom viacej, dobre? Potom sa tam pôjdeme pozrieť.

Dnes v budove sídli Stredoslovenské múzeum. Verejnosť si môže všimnúť nádherné priestory, ich trámové a klenbové stropy. Na prízemí je unikátna „Zelená sieň“ s pôvodnými nástennými maľbami s biblickými aj svetskými výjavmi z konca 15. storočia.

Thurzov dom – dom č. 4 bol pôvodne jedným z troch domov (horný, stredný, dolný), ktoré vlastnil mediarsky podnik, tzv. thurzovsko-fuggerovská spoločnosť v 16. storočí. Tento dom bol stredný.

Ján Thurzo bol bohatý šľachtic, veľmi schopný a podnikavý človek. Rozhodol sa odvodniť zatopené bane v stredoslovenských banských mestách. Sústredil sa najmä na Banskú Bystricu, bane čiastočne kúpil a na celom okolí ďalšie bane prenajal. Ján Thurzo bol v oblasti banskej techniky a pracovných postupov v hutníctve vzdelaný. Vedomosti získal v Nemecku, Sliezsku a v Poľsku. V roku 1495 vytvoril s Fuggerovcami – predstaviteľmi najsilnejšieho hornonemeckého kapitálu – Banskobystrickú mediarsku obchodnú spoločnosť. Spoločnosť poznáme aj ako thurzovsko-fuggerovskú.

Bola to jedna z prvých podnikateľských spoločností v Európe, ktorá vo svojej dobe predstavovala prekvapujúco moderný a úspešný priemyselný podnik. Ovládala ťažbu a výrobu čiernej medi, ktorá obsahovala vysoký podiel striebra, na jednom z troch najproduktívnejších miest v celej Európe. Za polstoročie existencie táto spoločnosť vyťažila v banskobystrickom medenom revíri 60 000 ton medi a 115 ton striebra.

Postupne sa však bane vyčerpávali. Ťažba postupovala do väčších a väčších hĺbok; technicky bola náročná, finančne nákladná, a preto prestala byť výnosnou. V Európe sa objavili a sprístupnili výdatnejšie ložiská a kontinent zaplavilo zlato, striebro a meď z novoobjavenej Ameriky. Okrem technických a finančných ťažkostí mala spoločnosť spory s mestskou samosprávou o kompetencie nad baníkmi a trhom. Pribúdali aj sociálne konflikty s baníkmi o mzdy a materiálne zabezpečenie. Majetok fuggerovskej spoločnosti prevzal štát (Banská komora), ale sláva baníctva zapadla a už sa neobnovila. Novovek mal iné priority – ťažbu a spracúvanie železných rúd.

Jakub: V múzeu nám hovorili o remeslách...
Barbora: Bolo to tak, že remeslá a obchod boli neoddeliteľne späté už s existenciou vzniku mesta. Po prechode fuggerovského podniku pod správu štátu sa dovtedajšie centrálne zásobovanie prestalo, čím sa otvorili možnosti trhu aj pre banskobystrických remeselníkov a obchodníkov.
Už v roku 1526 v Banskej Bystrici existovalo okolo 100 remeselníckych dielní. V 16. – 17. storočí sa stalo remeslo hlavným zamestnaním obyvateľstva. V 2. polovici 18. storočia bola Banská Bystrica po Bratislave a Komárne tretím najväčším remeselníckym centrom na Slovensku. Najmä v Dolnej ulici bývali príslušníci rôznych **cechov**.

Pečatidlo cechu tesárov

Jakub: Čo je to cech?
Barbora: Och, ako ti to vysvetliť... Keď chce byť niekto napríklad autoopravárom, musí mať určité vedomosti, zručnosti a skúsenosti. Dnes sa táto spôsobilosť získava v odborných školách. V minulosti to tak nebolo. Spôsobilosť sa získavala „vyučením sa“ u majstra. Chlapci približne v takom veku, ako si ty, odchádzali z rodín do mesta k majstrom za učňov. Učeň býval v majstrovom dome, pomáhal v domácnosti a v dielni, postupne sa priúčal remeslu. Väčšinou po troch rokoch sa stal tovarišom a začal sa zapájať do výroby. Aby nadobudol viac poznatkov a zručností, ako mu mohol poskytnúť majster, odišiel „na vandrovku“ k iným majstrom, do iných miest –

aj do zahraničia. Tovarišom bol spravidla dva roky. Keď bol schopný samostatne vyrobiť predpísaný tovar a predviedol ho úspešne majstrom, ktorých zároveň pohostil, stal sa majstrom. Aby sa remeslá vzájomne neničili konkurenciou, založili si majstri jedného alebo viacerých remesiel spoločenstvo: cech. Toto spoločenstvo malo stanovy, ktoré schvaľovala mestská rada. V stanovách boli napríklad zjednotené podmienky na získavanie surovín, na kvalitu vyrobeného tovaru, na spôsob a cenu ich predaja. Stanovy obsahovali aj podmienky, ako sa stať majstrom, ako dôstojne reprezentovať príslušnosť k cechu, ako sa spoločensky reprezentovať (napríklad symboly, súdržnosť v kostole, na procesiách), ako má vyzerať vnútorný život cechu (cechmajster, schôdze, právoplatnosť uznášania sa a pod.).
Jakub: Akí remeselníci boli v Banskej Bystrici?
Barbora: Najrozšírenejšími remeselníkmi boli spočiatku mäsiari. Mnoho bolo obuvníkov, krajčírov, kováčov, tesárov, zámočníkov, debnárov, ale aj zlatníkov, pekárov, remenárov a kožušníkov. Z remeselníkov, ktorým sa dobre darilo, sa mohli stať plnoprávni mešťania.
Jakub: Mešťania sú tí, čo bývajú v meste?
Barbora: Mešťanmi, teda váženými občanmi mesta, sa ľudia mohli stať, len ak splnili podmienky, ktoré určovali všeobecne záväzné právne normy. Hlavnými boli: vlastniť v meste dom, viesť bezúhonný život a platiť povinnú daň. Mešťan mal právo voliť a byť volený do mestského zastupiteľstva a mestskej rady, podnikať a podieľať sa na všetkom tom, čo umožňovali mestské privilégiá. K váženým mešťanom patrili aj zlatníci – strieborníci, ktorí drahé kovy umelecky spracovali, napríklad na obdivuhodné šperky. Medzi nich v 19. storočí patril aj Samuel Libay.

Jakub: Dom č. 8 je určite najväčší na námestí, však?
Barbora: Možno nie je dôležité, či je najväčší. Mohutnú stavbu tohto domu od základov vystavali a v roku 1916 dokončili pre potreby Lesného riaditeľstva. Dnes tu sídli podnik Lesy Slovenskej republiky. Na tomto mieste stál v 16. storočí naozaj najväčší dom na námestí – Dolný dom mediarskeho podniku alebo Komorský dvor – **Kammerhof**, v ktorom bolo sídlo Banskej komory, dôležitej inštitúcie, ktorá riadila banské a hutné podnikanie štátu v regióne.

Budova bývalého Kammerhofu

Ján Móry

Banskému a lesnému lekárovi, spisovateľovi **Gustávovi Kazimírovi Zechenterovi-Laskomerskému** (1824 – 1908) umiestnili vďační spoluobčania pamätnú tabuľu v podjazde tohto domu. Tento jedinečný priestor otvára pohľad do Národnej ulice.

V dome č. 9, ktorý Banskobystričania dodnes volajú „do Klimov", sa narodil a časť života prežil hudobný skladateľ **Ján Móry** (1892 – 1978). Bol obchodníkom, neskôr aj učiteľom hudby; ale jeho meno zostane navždy spojené so skladateľským autorstvom mnohých tanečných piesní, spevohier, komorných a orchestrálnych skladieb, ako aj opier pre deti, napríklad Hrbatý Petríček a Zlatovláska. Ako prvý komponoval slovenské operety. Ján Móry mal nielen umeleckého, ale i športového ducha. Tento vášnivý obdivovateľ futbalu, tenisu a lyžovania vlastnil a viedol aj hotel v Novom Štrbskom Plese.

Mihálikovská pekáreň

Jakub: Akosi som vyhladol... Nekúpime si niečo pod zub?
Barbora: Ak máš chuť na čerstvý rožok alebo koláčik, ideme do mihálikovskej pekárne, dobre?
Remeselníci a obchodníci boli v Banskej Bystrici vážení a dôležití mesťania.
V dome č. 10 bola legendárna pekáreň Pavla Mihálika (**mihálikovská pekáreň**), ktorá v 20. storočí Banskobystričanom pripravovala nielen chlieb, rožky a žemle, ale aj anízové „priecniky", „onajzky", ktoré si veľmi obľúbili aj v širokom okolí. V 50. rokoch 20. storočia bolo súkromné podnikanie zlikvidované a všetky prevádzky znárodnené. Všetky obchody, ponúkajúce pekárenské výrobky, sa volali Chlieb a pečivo a výrobne Stredoslovenské pekárne. Po znárodnení bol pán Mihálik školníkom. Až jeho potomkom sa podarilo po tzv. nežnej revolúcii obnoviť v tých istých priestoroch vychýrenú slávnu pekárničku, spojenú s obchodíkom,

vo výklade ktorého je vždy košík s pečivom, na ktoré sa slinky zbiehajú.

Jakub: Pozri sa, aký je vyčačkaný tento zelený dom!
Barbora: Áno, dom č. 11 je veľmi nápadný svojou fasádou (vonkajšia úprava), zdobenou mytologickými výjavmi, rastlinnými a zvieracími ornamentmi. V 16. storočí v tomto dome býval Jakub Pribicer.

Jakub Pribicer (1539 – 1582) v tomto dome napísal náš prvý astronomický spis. Po štúdiách na wittenberskej univerzite sa vrátil do Banskej Bystrice ako učiteľ. Keď sa v roku 1577 objavil na oblohe nezvyčajný úkaz – kométa, banskoštiavnická mestská rada požiadala tohto vychýreného vzdelanca, aby zvedavej a znepokojenej verejnosti vysvetlil, čo sa to udialo. Zvláštne úkazy na oblohe boli totiž vždy predzvesťou nejakej pohromy, preto sa ľudia, prirodzene, obávali. Takto vzniklo Pribicerovo dielo Traktát o kométe. Vyšlo v Škultétyho tlačiarni a potom vyše 400 rokov považovali túto knihu za stratenú. Až v druhej polovici 20. storočia ju objavili banskobystrickí hvezdárski nadšenci v jednej knižnici v nemeckom Lipsku. Myšlienky Jakuba Pribicera a jeho predpovede mnohých nešťastí, veľkých nehôd a prevratov dokumentujú, že v tom čase sa veda o hviezdach neodmysliteľne spájala s astrológiou.

Barbora: Zapamätaj si, že v tomto dome žila aj najprekladanejšia slovenská spisovateľka
Klára Jarunková (1922 – 2005), ktorej knižky preložili do vyše tridsiatich jazykov sveta.
Jakub: To naozaj čítajú knižky Kláry Jarunkovej v toľkých krajinách?
Barbora: No, neviem, či preložili všetky knižky, ktoré napísala, ale určite sú to knižky Jediná, Brat mlčanlivého Vlka, Pomstiteľ, Tulák a ďalšie. V Taliansku jej kniha Brat mlčanlivého vlka bola dokonca povinným čítaním!

Pribicerov dom

Klára Jarunková

Krebsov dom

Benického dom

Jakub: Barborka, pozri, aký veľký červený rak je tam na bráne oproti!
Barbora: Prejdeme Námestie SNP aj po druhej strane. Tu pod bránou je teraz obľúbená reštaurácia Červený rak. Ale s rakom sa spája aj iný dom, ktorý si pamätá aj významné osobnosti. Pomenovanie „**U raka**" alebo Krebsov dom (z nemčiny Krebs = rak) niesol voľakedy dávno dom č. 15. Bol tu hostinec s možnosťou ubytovania. Údajne toto dôstojné sídlo hostilo aj Gabriela Betlena a o takmer 200 rokov neskôr aj Ľudovíta Štúra – kodifikátora spisovnej slovenčiny, politika a predstaviteľa slovenského národného hnutia v polovici 19. storočia. Vo februári 1849 vyháňali cisárske vojská spolu so slovenskými dobrovoľníkmi maďarské honvédske vojsko z priestoru stredoslovenských banských miest (Banská Štiavnica, Kremnica, Banská Bystrica). Vtedy prišiel so slovenskými dobrovoľníkmi do Banskej Bystrice aj Ľudovít Štúr.

Jakub: Páčia sa mi ozdoby na banskobystrických domoch. Napríklad takýchto baníkov som ešte nikde nevidel...
Barbora: Týchto veselých baníkov na Benického dome obdivuje veľa ľudí. Ale **Benického dom** (dom č. 16) je jedinečný svojou architektúrou.

Dom pôvodne vyzeral inakšie. Keď ho v roku 1656 kúpil podžupan Zvolenskej stolice Tomáš Benický, dal na prvom poschodí zhotoviť nové klenby s bohatými rastlinnými motívmi. Pristavil tu nádhernú otvorenú lodžiu so šiestimi oblúkmi na kamenných stĺpoch, ktoré ovíjajú lístky viniča. Práve výzdoba v sále a otvorená lodžia nemá na Slovensku obdobu.

Ďalší majiteľ domu Ladislav Szentiványi doplnil fasádu domu o svoj erb, o ktorom Peter Karvaš napísal, že tu *„... rozmarne hopkajú a rozjarene poklepkávajú hámrikmi dvaja fúzatí baníci v sviatočných dolománikoch a s piercami za klobúkmi."*

Nielen vonkajší vzhľad domu, ale aj jeho vnútorné reprezentačné priestory boli dôstojným miestom na privítanie hostí prvého panského bálu v Banskej Bystrici, ktorý bol práve v Benického dome v roku 1799.

Jakub: Pozri, Barborka, na mohutnom dome č. 19 je mramorová tabuľa. Ty vieš, čo je tam napísané?
Barbora: To je biskupská rezidencia. Text na pamätnej tabuli je napísaný v latinskom jazyku. Panovníčka Mária Terézia dala podnet na to, aby sa v Banskej Bystrici vytvoril úrad, ktorý by zabezpečoval chod cirkvi. Takto vznikla banskobystrická diecéza.
Jakub: Čo je to diecéza?
Barbora: V občianskej spoločnosti je správnou jednotkou kraj a v katolíckej cirkvi sa farníci začleňujú nie do kraja, ale do diecézy. Biskupskú berlu vystriedalo pätnásť biskupov.

Prvým biskupom sa stal František Berchtold, ktorý prišiel do Banskej Bystrice v roku 1776. Novopostavený biskupský palác, v ktorom biskup sídlil, v roku 1783 vyhorel. Biskup Berchtold ho dal na vlastné náklady opraviť. V povedomí Banskobystričanov zostáva jedinečným už spomínaný biskup Štefan Moyses, šiesty biskup banskobystrickej diecézy, v 50. a 60. rokoch 19. storočia pre Slovákov najvýznamnejší biskup v Uhorsku. S veľkým obdivom a úctou ho vnímali pre jeho počiny tak katolícki, ako aj evanjelickí veriaci.

Jakub: Čo je to biskupská berla?
Barbora: Biskupská berla je znakom hodnosti biskupa, tak ako biskupský prsteň. Je symbolom jeho postavenia ako strážcu a ochrancu veriacich a znakom jeho moci. Nosí ju pri slávnostných obradoch v ľavej ruke.

Štefan Moyses

Jakub: Dom č. 20 už poznám! Tvoja mama tam šla kúpiť pyžamo a povedala, že ide „do Kemov"!
Barbora: Áno, Kemeovci – to bola rodina, ktorá voľakedy obchodovala s textilom, teda s látkami. Dnes je v tomto dome na poschodí tiež predajňa, kde sa dá kúpiť oblečenie, hoci súvislosť s Kemeovcami už nie je úplne aktuálna.

Dom má aj bohatú históriu. Koncom 17. storočia v ňom býval cisársky generál Anton Caraffa, krutý tyranský veliteľ, neobmedzený vládca v boji proti evanjelikom. Práve on bol zodpovedný za kruté „prešovské jatky", keď na smrť odsúdili 23 ľudí, ktorí neochvejne bránili svoju vieru. Medzi nimi boli aj Banskobystričania – Žigmung Gutth, Ján Roth a päťnásobný richtár Melchior Smrtník. Juraj Bezegh a Juraj Radvanský zaplatili za svoju vieru životom. V Prešove ich sťali a rozštvrtili. Melchiora Smrtníka oslobodili a Banskobystričania ho potom ešte dvakrát zvolili za richtára.

Barbora: Kubko, keď si spomínal, že sa ti páčia ozdoby na domoch v mojom meste, všimni si dom č. 22. Jedinečným detailom architektúry na námestí je na tomto dome arkier (vystupujúci balkónik) z roku 1636.

Tento dom – Ebnerovský dom – neskôr viackrát prestavali, ale vzácna renesančná pamiatka sa zachovala. Keďže vchod do domu je umiestnený medzi stĺpmi, Banskobystričania volajú tento dom **Medzi dvoma stĺpmi**. Stĺpy tvoria sirény: položeny - poloryby. Na čelnej strane sú motívy z rímskych dejín a po bokoch z biblických dejín. Vo vyobrazení sú zdôraznené ľudské cnosti: odvaha, smelosť v boji a vlastenectvo.

Kemeovský dom

Ebnerovský dom

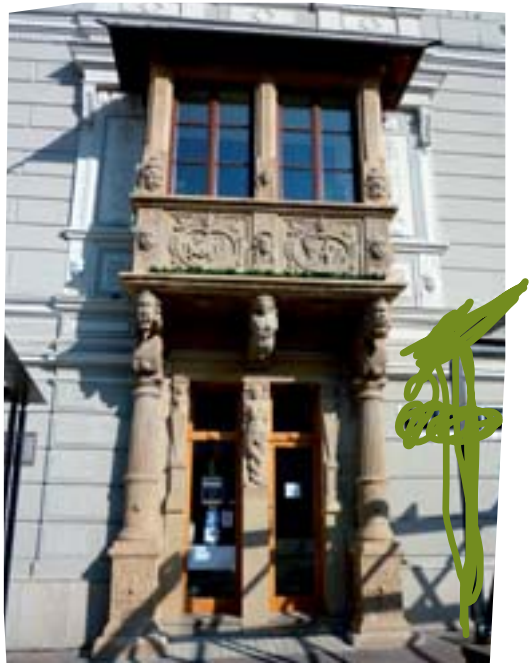

Hovorí sa, že v dome Medzi stĺpmi vyplácali baníkov; jedným vchodom vchádzali po výplatu a druhý slúžil ako východ s výplatou. Ale to je iba legenda, lebo baníci dostávali týždennú výplatu na svojom pracovisku.

Jakub: Spomínala si mešťanov, chudobných, ale aj katolíkov a evanjelikov. Ako žili všetci v jednom meste?
Barbora: Banská Bystrica bolo mesto, v ktorom žili Slováci, Nemci, Maďari, katolíci, evanjelici, židia, vysokopostavení mešťanostovia, umelci, vzdelanci, remeselníci, obchodníci, robotníci aj žobráci... Ľudia si odjakživa uvedomovali odlišnosti medzi sebou. Uvedomovali si ich aj napriek tomu, či im to niekto dával najavo, alebo nie. Viditeľné rozdiely sa prejavovali v tom, kto čo má, čo vlastní – od toho záležalo, v ktorej časti mesta mohol bývať. Podľa toho mohol študovať, keďže vzdelanie bolo tiež otázkou financií. Národnostné a náboženské rozdiely sa síce navonok neprejavovali, o to ich ľudia citlivejšie vnímali, ak ich niekto umelo vyvolával.

„Túžil som, aby som bol navlas ako ostatní chlapci v ulici, v meste, na svete, no nedvojzmyselne mi dali na vedomie, že nie som, že som iný a že to nie je s kostolným riadom. Tuším, vtedy vo mne skrsla myšlienka, že by ľudia nemali byť horší iba preto, že majú pehy inej farby, alebo že ich prarodičia svätili iné sviatky. ... Ten svet, v ktorom žijeme, vymysleli pred nami. A práve v tomto svete znezrady začuješ: „S ním sa nebav, on je Maďar." – Alebo: „On je žid." – „On je Čech." – „On je luterán." – „On je Cigán." Ba čo viac: „Ten? To je Hugáň – z Brezna!" Až po veľavravné a definitívne: „Ten je zo Súdobnej ulice!"

Že sú ostatní absolútne nenáležití, čo sa samosebou rozumie, dalo by sa vlastne celkom dobre zniesť. Chyba je v tom, že z nejakého hľadiska si nenáležitý aj ty.

Okolo železničného depa a výhrevne vládla skupina chlapcov s krutou disciplínou, pre ktorých som bol pánča, čo cvičí stupnice na klavíri, maznáčik a vlastník novej kolobežky. V Národnej a Parkovej ulici sa schádzala ležérne iná skupinka, pre ktorú som bol chudák a holodranec, čo nemá ani bicykel, cvičí stupnice na prastarom ošarpanom klavíri a v kine chodí na parket C."

(Peter Karvaš: V Hniezde)

OTÁZKY:

1. Akú úlohu mali vežoví trubači na šikmej veži?
2. Prečo mariánsky stĺp voláme aj morovým stĺpom?
3. S akým obdobím sa spája čierny obelisk na námestí?
4. Čo vieš o erbe Banskej Bystrice?
5. S čím obchodovala thurzovsko-fuggerovská spoločnosť?
6. Ktorý z domov na námestí vďaka svojej otvorenej lodžii nemá na Slovensku obdobu?

HORNÁ ULICA

Barbora: Už som spomínala, že do Námestia SNP ústi aj Horná ulica.
Jakub: Jéj, tento dom číslo 3 je úplne iný ako ostatné...
Barbora: V jednej zaujímavej knihe som si prečítala, že fasáda tohto domu poukazuje z hľadiska architektúry na neogotický štýl. A ďalej, že zvonku má ozdobné cimburie na korunnej rímse a šambrány okolo okien.
Jakub: Ty si múdra ako rádio!
Barbora: Vieš, ja by som chcela byť architektka, preto ma to zaujíma. A keď niečo neviem, nájdem si význam slov v slovníkoch, cudzie slová napríklad v Slovníku cudzích slov.

V Banskej Bystrici, meste s bohatou vzdelávacou tradíciou, fungovala takmer 100 rokov aj **Macholdovská tlačiareň**. Jej zakladateľom a majiteľom bol Filip Machold. V dome č. 18 tlačili slovenské, nemecké, maďarské knihy, ale aj kalendáre, časopisy a letáky na jarmoky a púte. Prvú knihu v tejto tlačiarni vytlačili v roku 1578.

Znak macholdovskej tlačiarne

V dome č. 21 mali evanjelici svoj **Evanjelický spolok**, ktorý bol založený v r. 1892. Uskutočňovali v ňom prednášky, večierky a podujatia nielen cirkevného a náboženského, ale aj vedeckého, spoločenského a zábavného rázu. Zúčastňovali sa ich občania mesta aj iných vierovyznaní. Práve v tejto budove bol spočiatku umiestnený Slobodný slovenský vysielač, ktorým v r. 1944 prof. Ladislav Sára a Mirko Vesel oznámili vypuknutie Slovenského národného povstania.

Dom č. 3

Evanjelický spolok

Evanjelické gymnázium

Pamätná medaila Jána Kollára

Jakub: Nechoďme už ďalej, Barbora, bolia ma nohy.
Barbora: Neboj sa, ďalej na Skuteckého ulicu už nepôjdeme. Iba ti chcem povedať o niektorých významných budovách. Tam ďalej je budova súdov a oproti Bábkové divadlo na Rázcestí, ešte ďalej Konzervatórium Jána Levoslava Bellu. No a táto budova, pred ktorou stojíme, je evanjelické gymnázium.

Budovu evanjelického gymnázia dostavali v r. 1894. V dávnejšej minulosti sídlilo toto gymnázium na iných miestach. V časoch, keď bol rektorom gymnázia **Matej Bel,** vynikajúcu úroveň dosahovalo najmä vďaka viacerým chýrnym pedagógom a nadaným študentom. Neskôr škola prechádzala mnohými premenami. Z jej študentov sa neskôr stali významné osobnosti, medzi nich patril napríklad aj slávny básnik, vysokovzdelaný evanjelický kňaz Ján Kollár.

Ján Kollár počas svojho stredoškolského štúdia v Banskej Bystrici pôsobil ako vychovávateľ syna istej váženej bohatej meštianskej rodiny. V tomto meste sa cítil „v úplnej spokojnosti a blaženosti". Rád si spomínal na dva šťastné študentské roky, prežité na evanjelickom gymnáziu. Keď štúdium skončil, dostal takéto vysvedčenie:

„Ján Kollár, *18-ročný, aug. vyznania, z Mošoviec v Turčianskej stolici, Slovák. Duševné vlohy: výtečné. Nadanie vynikajúce, pamäť verná, úsudok zdravý. Prospech: s úspechom navštevoval vytrvale pod mojím vedením tieto prednášky: dogmatiku a morálku, empirickú*

Matej Bel

psychológiu a logiku, históriu starého a stredného veku, jazykovú encyklopédiu, rétoriku a poetiku, vybrané partie latinského slohu, prozaického i viazaného, a slohové cvičenia tiež v obojakej forme a v tomto odbore tak dobre pokročil, že v krátkom čase dosiahol podivuhodný úspech, osvojac si učivo pol druhého roku, napokon základy gréčtiny a maďarčiny. V klasifikácii medzi tridsaťjeden primánmi a ôsmimi najlepšími žiakmi vydobyl si právom tretie miesto v poradí. Chovanie: vynikajúce. Mladík patrí k najlepším a najstatočnejším, nerád ho prepúšťam a pevne sa úfam, že aj inde bude milý a vítaný. Dané v Banskej Bystrici dňa 27. júna 1812.

Pavol Magda, rektor bystrického gymnázia augsb. vyznania.“

Evanjelické gymnázium, zrušené v r. 1921, obnovilo svoju činnosť v r. 1992 ako osemročné. V súčasnosti má špecializované triedy s vyučovacím jazykom nemeckým.

Časy, keď bol rektorom evanjelického gymnázia Matej Bel, dokumentuje táto príhoda:

Pán rektor celú hodinu nepovedal ani slovo. Sadol si na pripravenú stoličku pri dverách a pozorne sledoval prácu žiakov a učiteľa. Ani si nič nezapisoval. Len občas vstal, prešiel sa po triede a ponad plecia žiakov pozrel na ich tabuľky. Usilovne na ne čmárali koncovky latinského skloňovania. Niektorých, čo sa mu asi najväčšmi páčili, pohladil po hlave. Odmenou mu boli vďačné študentské pohľady.

Trošku dlhšie sa zastavil pri prázdnej lavici. Prešiel po nej prstom. Na prste mu zostal prach a na lavici krátka hrubá čiara.

Po hodine ho učiteľ nasledoval do jeho miestnosti.

– Posaďte sa, pán kolega! – ponúkol mu rektor stoličku.

Učiteľ si sadol a zahľadel sa na statnú postavu mladého rektora. Napäto očakával, ako zhodnotí práve skončenú hodinu. Rektor ho nenechal dlho čakať.

– Hodina sa mi páčila, – povedal. – Učíte dobre, som spokojný. K žiakom ste náročný a pri stavbe hodiny volíte správny postup. Aj žiaci ma príjemne prekvapili. Sú pozorní a disciplinovaní, majú dobré vedomosti. Chcel by som sa vás však spýtať, pán kolega, chýbali dnes niektorí žiaci?

– Nie, všetci boli prítomní, pán rektor, – povedal učiteľ.

– A čo tá prázdna lavica uprostred triedy?

Učiteľ sa prekvapene pozrel na rektora.

– Tá predsa... pán rektor,... to je lavica, ktorá oddeľuje žiakov urodzeného pôvodu od... od ostatných...

Rektor sa otočil chrbtom a dlho hľadel von z okna. Mysľou mu preletela spomienka na ľudovú školu v rodnej Očovej. Tiež sedával oddelene od ostatných. Nebol urodzeného pôvodu, iba synom roľníka a mäsiara. Roľníka a mäsiara Funtíka! Čo na tom, že bol najlepším žiakom v triede?! Už vtedy sa mu to zdalo ponižujúce. Ponižujúce nielen pre neho, ale aj pre ostatných. Ľudia sú si predsa rovní! Na tomto jeho pocite sa nič nezmenilo ani teraz. Pomaly sa otočil k učiteľovi.

– Pán kolega, – povedal potichu, – ešte dnes dáte lavicu odniesť! V mojej škole sú si všetci štu-

denti rovní. Neznesiem nijaké oddeľovanie a povyšovanie sa jedných nad druhých. Rozhodujúce sú vedomosti! Rozumeli ste mi?

Učiteľ vstal zo stoličky. Na tvári sa mu zračilo neopísateľné prekvapenie.

– Áno, pán rektor, – vyjachtal po chvíli. – Myslím, že som vám rozumel. Urobím, ako ste kázali.

Ešte v ten deň prebytočná lavica zmizla z triedy.

(Jaroslav Rezník: Prebytočná lavica)

Oproti evanjelickému gymnáziu je **Dom slovenského misijného hnutia**, v ktorom v minulosti vyvíjal bohatú a významnú činnosť Katolícky tovarišský spolok.

Jakub: A táto krásna budova?
Barbora: Už som ti hovorila, že chcem byť architektka. Prečítala som si, že tu v r. 1896 postavili v secesnom štýle budovu Banskobystrickej sporiteľne. Túto jedinečnú budovu pri parčíku na Hornej ulici poznajú Banskobystričania ako **Hungáriu**, tak sa volala obľúbená kaviareň, do ktorej sa vstupovalo hlavným vchodom ako dnes do banky Dexia.

V dome č. 28 fungoval takmer 500 rokov **špitál sv. Anny**, ktorý sa sem presťahoval z Huštáku. Žili v ňom ľudia, ktorí sa ocitli bez prístrešia, v núdzi, mali problémy, do ktorých sa dostali možno ani nie vlastnou vinou. Láskaví bohatí mešťania, ale aj remeselníci a obchodníci vždy mysleli na takýchto ľudí a podporovali ich finančne aj hmotne.

Dom slovenského misijného hnutia

Hungária

Jakub: Barbora, mne sa zdá, že v tejto časti mesta sú domy akosi zvláštne usporiadané.
Barbora: Ty máš ale dobrý postreh! Tu kdesi sa končilo historické mestské jadro. Dnes Horná ulica pokračuje ďalej. Poď, ukážem Ti ešte zaujímavé veci.

Jakub: A tu je medzi domami parčík?
Barbora: Nie, Kubko, to nie je park, to je upravené prostredie okolo významného domu č. 55, v ktorom je **Galéria Dominika Skuteckého**.

Jedinečnú vilu novorenesančného slohu postavili podľa návrhu maliara svetového významu Dominika Skuteckého v r. 1896. Dom zdobí socha múzy a nápisy ART & AMOR, LABOR & GLORIA, v preklade: umenie a láska, práca a sláva. Dominik Skutecký vo svojom ateliéri maľoval významné osobnosti mesta, ale zachytil aj ťažkú prácu robotníkov v medených hámroch. Jeho najvýznamnejší obraz je Trh v Banskej Bystrici. Dcéra Karola Skutecká bola tiež akademickou maliarkou a jej syn Peter Karvaš znamenitým spisovateľom, dramatikom a divadelným teoretikom. Svoju milovanú Banskú Bystricu výstižne a s citovým zaujatím opísal v knihe V hniezde. Ateliér starého otca Skuteckého vnímal takto:

Podnes si pamätám najmä tú vôňu, neopakovateľnú, nepopísateľnú.

Bola zložitá a lahodná ako komorná skladba. Okteto z jemne znejúcich vôní rôznych timbrov a intenzít. Prevládali olejové farby a harmanček, pod nimi veľmi staré knihy a ušľachtilé drevo rozpálené slnkom, nad nimi terpentín a poletujúci prach, práchnivejúce nitky drapérií a vzdialene čosi medzi dohánom a suchými lúčnymi kvetmi a ľútostivou pominuteľnosťou. (...)

Okrem okteta viali tu Staré Hory a Špania Dolina a Benátky, hustá mladá dubina a naliata zrelá tráva a morská soľ a riasy, Gajary a Mníchov, otcovské záhumnie a akademické výstavné siene, Laskomer s kotliarskymi dielničkami a huštácke krčmičky a londýnske galérie so svojimi vznešenými pokušeniami a zmluvami veľkého formátu a malých honorárov pre neznámeho začiatočníka. Asi vtedy som pochopil, že svet nekončí pri Dolnom mlyne ani pri svätoondrejovskom potoku, a zachvel som sa bázňou.

Od tých čias som sa s tými vôňami stretol osve, (...), spomedzi všetkých materiálov najradšej mám drevo a niet krajšieho miesta, ako sú stráne na Panskom

dieli so stopami bagančí deda, otca i syna – so stopami, ktoré nikdy nezarastú aromatickými travinami ani hluchým časom. (...)

... vidím kúsočky svetla, z ktorých sa skladá šikmý lúč dopadajúci na behúň, obraz na štafli a na ňom autoportrét deda v tejto izbe, ateliér v ateliéri, na stene variant k Lodenici v Istrii, zákutie z Baziliky di San Marco, ženičku s batohom pri Ukrižovanom poniže Jelenca, kotliarov, áno, najmä majstrov kotliarov laskomerských...

Vtedy, sedemročnému, tĺklo mi srdce pod adamčutkou, nasával som tú atmosféru práve prerušenej roboty, štetcov vo váze, podobných strohej kytici, violončela so slákom, opretého ledabolo o trojnožku, pokyckaného bieleho kepeňa, prehodeného cez krídlo skrine, okuliarov s drôtikmi, položených na okraji stola... (...)

Áno, odrazu som mal pocit, že ateliér je prístavom tohto skromného domu na pobreží tejto krajiny, tohto sveta, tohto vesmíru; čímsi sa veľmi ponášal a čímsi príkro odlišoval od šmikní, hút a vyhní, od dielničiek, gajarských krčiem a starohorských chalúp, od dóžovských a bystrických radničných sieni i od tichých komôr a zákutí, ponorených do prítmia. Žilo a robilo sa tu, dorábal sa chlieb vozdajší a tavila meď a pestovali sa kráľovské hry a rozkoše, ale ináč. Ináč.

(Peter Karvaš: V hniezde)

D. Skutecký: Trh v Banskej Bystrici

Na konci Hornej ulice stojí päťposchodový secesný dom Móra Porgesa – Banskobystričania ho dodnes volajú po maďarsky: **Porgespalota**. V ňom ako v prvom dome v Banskej Bystrici bol postavený osobný výťah. Dom je zároveň súčasťou Kukučínovej ulice, pomenovanej podľa študenta banskobystrického gymnázia (v r. 1875) Mateja Bencúra, vyštudovaného lekára a neskôr spisovateľa Martina Kukučína.

OTÁZKY:

1. Ktoré gymnázium sa tešilo vynikajúcej povesti pod rektorským vedením Mateja Bela?
2. Ako sa volala tlačiareň, fungujúca v Banskej Bystrici takmer 100 rokov?
3. Meno ktorého maliara svetového významu nesie galéria, ktorú zdobí socha múzy a nápisy ART & AMOR, LABOR & GLORIA?

Kapitulská ulica

CISTIAREN

Jakub: Barbora, mám chuť na zmrzlinu...
Barbora: Dobre, Kubko. Kúpime si ju do ruky pod šikmou vežou a pôjdeme do Kapitulskej ulice.

Domy, ktoré majú čísla 2, 4, 6 a 8 tvorili v minulosti budovu **jezuitského kolégia**. Ignác z Loyoly bol zakladateľom Spoločnosti Ježišovej, potvrdenej pápežom v roku 1540 ako Jezuitský rád. Tento katolícky rád v minulosti organizoval protireformáciu. Je zameraný na modlitbu, meditácie, spytovanie svedomia pri úplnom mlčaní počas viacerých dní, v súčasnosti na zbožnosť katolíckych kresťanov.

V miestach, kde sa istý čas liečil a napokon aj zomrel František Veseléni – uhorský palatín (titul, ktorý predstavoval hodnosť druhého muža v kráľovstve, zástupca kráľa), postavili v roku 1806 katolícky bohoslovecký seminár. Dnes v dome č. 21 pôsobí **Diecézne pastoračné centrum Jána Pavla Druhého**. Z úcty k pápežovi, ktorý navštívil Banskú Bystricu v roku 2003, postavili pred budovou jeho bronzovú sochu (autori: R. Lauro, P. Sulík). Toto centrum organizačne zabezpečuje podujatia, ktoré pripravuje banskobystrické biskupstvo pre celú diecézu.

Barbora: Približne v týchto miestach, kde sa stretáva Kapitulská ulica s ulicou Jána Cikkera, stála kedysi **Horná brána**.
Jakub: A čo tu robí lietadlo?
Barbora: Toto lietadlo je súčasťou skanzena (to je múzeum v prírode) ťažkej pozemnej a leteckej bojovej techniky, ktorú používali v 2. svetovej vojne. Ty si chlapec, ty by si mal vedieť, že je to Li–2, ako LISUNOV, to je vraj ruská obdoba slávnej americkej Dakoty.
Jakub: A tá budova v tvare klobúka?
Barbora: Niekomu táto stavba pripomína Jánošíkov klobúk, inému rozpolené srdce alebo peceň chleba. Architekt Dušan Kuzma vymyslel tento monolit pre **Múzeum Slovenského národného povstania**. Sú tam dokumenty, fotografie, oblečenie, zbrane a veľa iných vecí, ktoré vojaci a partizáni používali. Je tam ticho a horí tam večný oheň. Ľudia tam chodia spomínať a niektorí sú smutní. Ešte si pamätajú na tých, ktorí zahynuli vo vojne. Obetiam sú venované pamätné tabule v areáli múzea. Tie pripomínajú,

Bývalé jezuitské kolégium

Diecézne pastoračné centrum Jána Pavla II.

Li–2 pred Múzeom SNP

Múzeum SNP

Mäsiarska bašta

ZUŠ J. Cikkera

že nie všetci zomreli v boji; fašizmus likvidoval aj ľudí iného náboženstva, napríklad židov, aj inej rasy, napríklad Rómov. Iba preto, že boli iní. Tabule tiež pripomínajú, že tých miest, kde zahynulo veľa ľudí, je na Slovensku neúrekom.

Jakub: A tamtá budova je úplne iná ako toto múzeum.
Barbora: To je dodnes zachovaná **Mäsiarska bašta** zo stredoveku a na severnej strane Pekárska bašta. Tú volali niekedy aj Čižmárska. Pôjdeme sa ešte pozrieť na koniec Kapitulskej ulice, kde je budova dnešnej **Základnej umeleckej školy Jána Cikkera**.
Jakub: My takú u nás nemáme...
Barbora: Tu sa dlhé roky pripravovali na svoje učiteľské povolanie študenti Štátneho koedukačného učiteľského ústavu. Banskobystrickú základnú umeleckú školu absolvovalo mnoho významných osobností, medzi nimi napríklad aj hudobný skladateľ Svetozár Stračina, ktorý sa tu učil hrať na klavíri a akordeóne. Bol zberateľom ľudových piesní a ako skladateľ ich upravoval aj pre folklórne súbory Lúčnica a SĽUK. Svetozár Stračina je tiež známy ako skladateľ rozhlasovej a filmovej hudby. Skomponoval napríklad hudbu k filmom Pacho, hybský zbojník, Plavčík a Vratko, Popolvár najväčší na svete, Alžbetin dvor.
Jakub: Aha! To meno som už počul! Muzikanti z našej dediny hrajú pesničky, ktoré upravoval.

OTÁZKY:

1. Čo môžeme vidieť v múzeu, venovanému protifašistickému odboju počas 2. svetovej vojny, a ako sa volá?
2. Ktoré z bášt stredovekého mestského opevnenia sa zachovali dodnes?
3. Meno ktorého hudobného skladateľa nesie ZUŠ v Banskej Bystrici?

Lazovná ulica

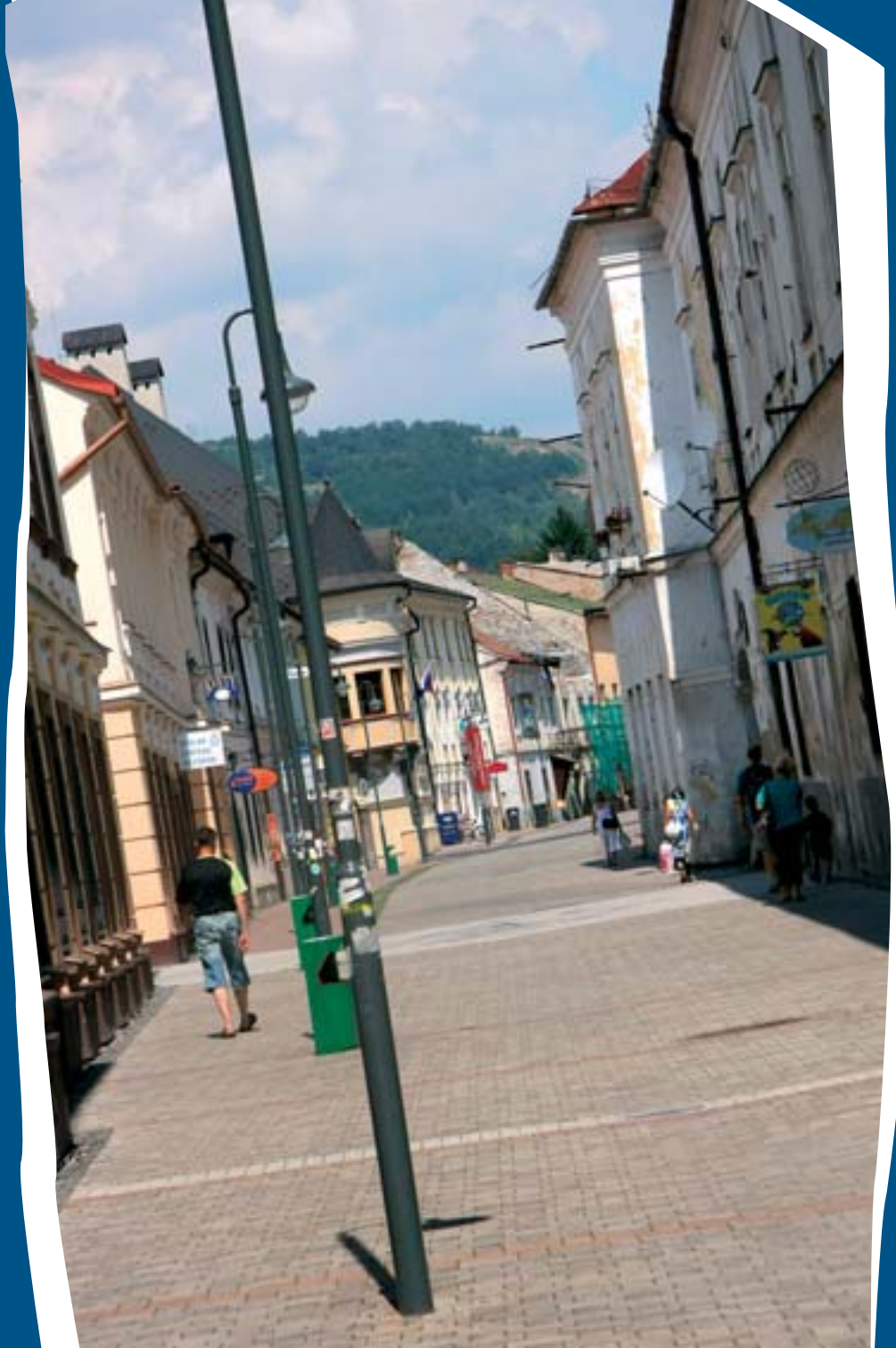

Bývalá židovská škola

Barbora: Už sme pochodili niekoľko ulíc, ale teraz prejdeme cez naše najväčšie námestie do Lazovnej ulice, dobre?
Jakub: Tam sú lazy?
Barbora: Nie, nie, to ti všetko postupne vysvetlím. Začneme od biskupskej rezidencie. Tento komplex sa tiahne hlbšie do ulice a ukončuje ho predajňa devocionálií (náboženské predmety, predmety náboženskej zbožnosti) a kníhkupectvo.

Dom č. 6 je spätý s históriou **židovskej školy**. V roku 1871 bola v Banskej Bystrici zriadená súkromná Schwartzova škola, premenovaná neskôr na Izraelitskú štátnu ľudovú školu. Škola mala päť tried. Pre jej známu vynikajúcu úroveň navštevovali školu nielen židovské, ale aj kresťanské deti. Navštevovali ju aj deti z iných miest a počet žiakov sa zvyšoval. Neskôr sa táto škola presťahovala bližšie k novopostavenej židovskej synagóge. Žiakom židovskej školy bol aj spisovateľ Peter Karvaš.

V dome č. 8 pôsobil básnik **Izidor Žiak Somolický** (1863 – 1918). Jozef Gregor-Tajovský rád navštevoval Somolického, ktorý mladému autorovi radil, ako má písať, aby sa stal dobrým spisovateľom.

Čo mladá duša nasnívala,
to mojich piesní ozvena,
a pekné chvíle v roztúžení:
to potlesk, moja odmena.

Tak, piesne moje, kvety duše,
(i pŕhľava má právo žiť)
do sveta letiac pamätajte:
nesmiete nikde zavadiť!

Keď budú na vás šomrať, škúliť,
hneď leťte domov, prijmem vás;
a, ako viete, vyhovorte:
že chyba struny, slabý hlas.

Nuž, leťte piesne, potichúčku,
mne nutno zostať doma len;
ty, čitateľu, odpusť slabosť:
svit najprv býva, potom deň.

(Izidor Žiak Somolický: Na cestu (úryvok),
Zo zbierky básní Na svite, Ružomberok 1892)

Barbora: Pýtal si sa, prečo sa ulica volá Lazovná. V Lazovnej ulici boli v minulosti aj mestské verejné kúpele – volali ich lázne, čo sa čiastočne odráža aj v pomenovaní ulice.

Kúpele v meste mali predovšetkým hygienickú funkciu. Banská Bystrica im však pripisovala aj spoločenskú funkciu, preto boli v tomto meste umiestnené vo vnútri mesta a nie za hradbami. Keď počas požiaru v roku 1500 vyhoreli, mecenáš Michal Königsberger postavil dom (dnes dom č. 7), kde boli nielen kúpele, ale býval tam aj ránhojič, ktorý ošetroval najmä chudobnejších obyvateľov mesta, lebo v tom čase ešte lekár v meste nebol. Správcom kúpeľov bol lazobník. Ten mal povinnosť raz za štvrť roka pripraviť bezplatný kúpeľ pre chudobných zo Špitála sv. Alžbety. Okrem kúpeľa im ponúkli aj chlieb a pivo. Zánik týchto kúpeľov sa pravdepodobne spája s druhým veľkým požiarom v meste v roku 1761. Po ňom už neboli obnovené. Kamenný reliéf s erbom Michala Königsbergera dodnes pripomína štedrosť zakladateľa kúpeľov.

Jakub: V jednom filme som sa dozvedel, že v kúpeľoch boli ošetrovatelia.
Barbora: Áno, volali ich ránhojiči. Ošetrovali chudobných.
Jakub: A bohatých kto liečil?
Barbora: Voľakedy dávno neboli nemocnice. Keď niekto ochorel, liečil sa zvyčajne doma. A bohatí mali peniaze na to, aby si lekára zavolali aj z iného mesta.

Jakub: Čo je v tomto vynovenom rohovom dome?
Barbora: Teraz **Štátna vedecká knižnica**, ale v minulosti to bol **Župný dom**.

Stavbu po jej sprístupnení považovali za jednu z najkrajších v Uhorsku. Na vonkajšej fasáde – nad vchodom do budovy – je umiestnený župný erb s anjelmi.

Bývalý Župný dom s renesančným arkierom

Detail erbu na Königsbergerovom dome

Mapa siedmich banských miest

Jakub: Kto bol župan?
Barbora: Župan bol najvyšší funkcionár niekdajšej Zvolenskej stolice, neskôr župy, sídlom ktorej bola dlhší čas Banská Bystrica. Stál na jej čele a staral sa o všetky oblasti života: hospodársku, právnu, spoločenskú a ďalšie.

Župan mal aj v minulosti, tak ako teraz, veľkú moc. Napríklad Michal Rárus, ktorý bol v meste úradníkom, senátorom, richtárom a županom, vo funkcii župana zaviedol v roku 1853 ako úradný jazyk slovenčinu. Jeho dobrota a záujem o pozdvihnutie úrovne vzdelania sa prejavili aj tým, že celý svoj majetok odkázal (teda daroval) na jestvovanie Vyššieho štátneho katolíckeho gymnázia v meste. V tom čase sa tu vyučovalo v „kollárovskej" slovakizovanej češtine.

Jakub: Do takej veľkej budovy sa musí zmestiť veľmi veľa kníh...
Barbora: Štátna vedecká knižnica má vo svojom fonde jeden milión šesťstotisíc knižničných jednotiek (kníh), ktoré požičiava čitateľom alebo ich ľudia študujú v študovniach, keďže tvoria prevažne odbornú a vedeckú literatúru. Takisto má veľký archív gramoplatní, CD a DVD nosičov. Organizujú sa tu vedecké, kultúrne a spoločenské podujatia, besedy so spisovateľmi a zaujímavými osobnosťami. Štátna vedecká knižnica má aj inde uložené knihy. Takéto priestory sa volajú depozity.

Jakub: A tieto okná sú akosi nízko pri zemi...
Barbora: Podzemné priestory budovy slúžili v minulosti ako väzenie, dnes ich využívajú študenti Akadémie umení na divadelné predstavenia a besedy.

V podkroví Štátnej vedeckej knižnice je umiestnená **Galéria v podkroví**, kde sa pravidelne uskutočňujú výstavy znamenitých výtvarných umelcov nielen zo Slovenska, ale aj zo zahraničia.

Na prvom poschodí je umiestnené regionálne pracovisko **Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky**. V jeho priestoroch sa nachádza aj vzácny obraz Dominika Skuteckého: Grófka Radvánszka.

V budove Štátnej vedeckej knižnice sídli aj **Literárne a hudobné múzeum**. V tomto múzeu dokumentujú literárnu a hudobnú kultúru, zbierajú osobné predmety významných osobností, pamiatky na podujatia, spolky a inštitúcie. V zbierkovom fonde má múzeum vyše 30 000 zbierkových jednotiek. Medzi najstaršie a najvýznamnejšie, ktoré múzeum vlastní, patrí druhý zväzok Notície Mateja Bela, napísaný po latinsky. Jeho slovenský názov je Historicko-zemepisná vedomosť o novom Uhorsku. Notícia je viazaná v koži. Je v nej aj podobizeň Mateja Bela, ktorý bol polyhistor (zaoberal sa mnohými vednými oblasťami), pedagóg, reformátor školského systému, historik. V Notíciách opísal históriu a zemepis takmer celého horného Uhorska (približne územie terajšieho Slovenska), dozvedáme sa v nich o pohoriach, riekach, liečivých prameňoch, o hradoch, mestách, obyvateľoch, významných rodinách. Matej Bel vyslovuje svoje názory na ochranu prírody, rastlín a živočíchov. Spomína aj veľkú ťažbu dreva pre potreby baníctva. Kniha obsahuje aj mapy. Na mape Zvolenskej stolice sa stretávame s názvami v rôznych jazykoch, napríklad: Altsolium – Zvolen, Neusohl, Neosolium – Nový Zvolen, teda Banská Bystrica, Tóth Lupča – Slovenská Ľupča, Breznobánya – Brezno, Granus – Hron a ďalšie.

Notícia Mateja Bela

Jakub: Počul som, že vzácne knihy vraj mávajú uložené v trezoroch a nikomu ich neukazujú...
Barbora: V LHM Notíciu Mateja Bela tiež veľmi chránia. Ukazujú ju iba výnimočným návštevníkom. Vtedy si človek musí natiahnuť biele rukavičky a iba tak smie v nej listovať.

Biblia Martina Luthera

Mestské privilégium z r. 1363

Jakub: Ty si ju naozaj videla?
Barbora: Áno, mala som to šťastie ako študentka Detskej univerzity UMB. Vtedy som videla aj unikátnu zbierku Literárneho a hudobného múzea – Bibliu Martina Luthera z roku 1555 s kolorovanými drevorezmi!

Biblia Martina Luthera, reformátora cirkvi, bola vydaná v roku 1555 v nemeckom meste Wittenberg. Nachádza sa v nej aj 165 drevorezov, ručne kolorovaných. Obrázky predstavujú výjavy z Biblie. Práve v tejto Biblii je aj portrét Martina Luthera, ktorého autorom je Lucas Cranach mladší. Jedinečnosť tejto pamiatky je v tom, že je jedným z troch exemplárov, ktoré sa z tohto vydania zachovali do dnešných čias, a jediná má farebné obrázky. Kniha je napísaná, samozrejme, v nemeckom jazyku.

Jakub: Čo je to ručne kolorovaný drevorez?
Barbora: To je výtvarná technika. Výtvarný umelec na špeciálne upravenú drevenú dosku reže špeciálnym nožíkom obrázok. Čo vyreže, bude biele, a čo zostane, to je tmavé. Môže to vytlačiť iba v niekoľkých exemplároch a potom každý jeden obrázok osobitne ručne vymaľuje, teda koloruje.

Jakub: Ozaj, a kde sa nachádzajú vzácne spisy?
Barbora: Ak myslíš všetky dôležité dokumenty, ktoré sa týkajú histórie mesta Banská Bystrica, tieto sú uložené v banskobystrickej pobočke Štátneho archívu, pôvodne mestskom archíve. Sú tu aj veľmi vzácne pamiatky – prvé privilégium z roku 1255 a privilégium z roku 1363.
Jakub: A tento dom vedľa tiež patrí Štátnej vedeckej knižnici?
Barbora: Nie, pamätná tabuľa na dome č. 11 uvá-

dza, že tu žil aj štúrovský romantický básnik **Ján Botto** (1829 – 1881), autor básnickej skladby Smrť Jánošíkova, ako aj mnohých balád – napríklad Žltá ľalia, Lucijný stolček, Povesť bez konca, Margita a Besná. Pochovaný je v evanjelickom cintoríne.

Jakub: Táto ulica pokračuje ešte ďalej?
Barbora: Áno. Za domom č. 21 bola až do roku 1883 **Kúpeľná brána**, ktorá uzatvárala Lazovnú ulicu. Vidíš, na tomto mieste sa dnes ulica rozširuje.

Kúpeľná bašta

Jakub: Tu sa končilo mesto v stredoveku?
Barbora: Áno, naznačujú to mohutné mestské múry, ktoré vidno z Katovnej ulice.
Jakub: Tu býval kat? To nemyslíš vážne!
Barbora: Bystrický kat mal dom opretý o mestský múr medzi Lazovnou bránou a Strieborným námestím. Podľa prvého domu sa potom celá stúpajúca ulička nazývala Katovnou a tak sa volá dodnes.

Dnes si vôbec nevieme predstaviť funkciu kata v meste. Voľakedy však malo mesto medzi inými právami aj právo hrdelné. Popravu uskutočňoval podľa rozsudku mestského súdu: sťatím mečom, obesením na šibenici, lámaním v kolese alebo upálením. Dôležitou úlohou kata bolo chytanie a zabíjanie túlavých psov. Napríklad v rokoch 1550 – 1600 uskutočnil kat priemerne 3 popravy do roka, ale zabil až 11 350 psov.

Katom nemohol byť hocikto. Musel to byť mocný, zdravý chlap čestných mravov. Niektoré mestá, aj keď hrdelné právo získali, nemali kata, a preto si ho museli najímať. Takéto ponuky často dostával aj bystrický kat Vavrinec alebo majster kat Adam, ktorý prišiel z Krakova. Vo svojom meste túto robotu kat vykonával na Šibeničnom vŕšku (približne tam, kde je dnes obchodno-nákupné centrum Európa). Šibenice boli umiestnené tak, aby boli zďaleka viditeľné. Poprava sa uskutočňovala zvyčajne v pondelok, keď bolo v meste kvôli trhu sústredených najviac ľudí, a tak širokému okoliu slúžila na výstrahu.

Jakub: A za aký zločin odsúdili človeka napríklad na šibenicu?
Barbora: Stalo sa, že v roku 1703 ukradol Imro Bezek masť, pálenku, bryndzu a maslo za 15 toliarov. Za toto mal odvisnúť.

V dome č. 24, v ktorom je dnes zariadenie sociálnych služieb rodinného typu s názvom Kanaán, bola od roku 1865 **opatrovňa chudobných**. V ňom mali svoj útulok schudobnení obyvatelia mesta. Bol vydržiavaný z pokladnice evanjelického cirkevného zboru a z darov štedrých sponzorov. Svoju ušľachtilú úlohu plnil až do roku 1945, keď ho prevzal štát.

Vedľa neho stojí dom č. 25, dnes známy ako **evanjelická modlitebňa**. Karol Kuzmány ako evanjelický kňaz tu v 30. rokoch 19. storočia vydával literárny almanach Hronka. V tejto budove počas dlhých rokov sídlila povestná **dievčenská evanjelická škola**. Navštevovala ju napríklad aj Mária Pischlová z Banskej Štiavnice, známa neskôr ako Sládkovičova Marína v jeho rovnomennom básnickom diele. Škola zažívala svoj osobitný rozkvet, keď na jej čele stál chýrny učiteľ, vedec a organizátor Andrej Zipser. Jeho pričinením dal napr. pruský kráľ Fridrich Wiliam v Berlíne namaľovať pre banskobystrických evanjelikov obraz Krista, ktorý je v evanjelickom kostole.

Jakub: Prečo je tento kostol mimo ostatných kostolov, ktoré sú na námestí?
Barbora: Toto je **evanjelický kostol**. Boli časy, keď si evanjelici mohli stavať svoje kostoly iba mimo mesta, v odľahlých častiach. Bolo to v období protireformácie.

Banskobystrický evanjelický cirkevný zbor je jedným z najstarších na Slovensku. Vznikol v roku 1527. Z nemeckých miest na Slovensku stáli na čele prívržencov nového náboženstva banské mestá, pretože mali výsady slobodných kráľovských miest – mohli si slobodne a samostatne voliť farára a vierovyznanie. Banská Bystrica bola medzi prvými mestami, ktoré sa priklonili k luteránstvu. V rokoch 1540 – 1671 bola čisto evanjelickým mestom, ktoré aj so všetkými svojimi kostolmi prešlo na stranu reformácie.

Jakub: Spomínaš reformáciu a protireformáciu...
Barbora: Reformácia bolo náboženské hnutie. Začal ho nemecký teológ Martin Luther.

Dr. Martin Luther v r. 1517 spísal 95 výpovedí proti predávaniu odpustkov. Inicioval obnovu kresťanskej cirkvi výlučne na základe Písma svätého – Biblie, vieru v živého Boha, zaviedol používanie materinskej reči na službách Božích, prijímanie Večere Pánovej pod obojím spôsobom – teda prijímanie hostie (oplátky) ako tela a vína ako krvi pre všetkých, nielen pre kňazov; účasť laikov na vedení cirkvi a rozšírenie práv ľudu. Tvrdil, že ospravedlnenie hriechov je možné získať iba úprimnou vierou v Ježiša Krista a nie za peniaze.

Protireformácia, to bola reakcia rímskokatolíckej cirkvi na hnutie reformácie. V Banskej Bystrici sa tak stalo, že všetky evanjelické kostoly po 130. rokoch násilne prevzali jezuiti a stali sa katolíckymi.

Po odobratí kostolov si bystrickí evanjelici smeli postaviť v roku 1690 drevený artikulárny kostol za hradbami, ktorý stál na mieste dnešného evanjelického kostola. Keď im už veľkosťou nestačil, v rokoch 1803 – 1807 si postavili monumentálny chrám s pôdorysom gréckeho kríža.

Jakub: Prečo tento kostol nemá vežu?
Barbora: Lebo evanjelici si síce kostol postaviť mohli, ale nesmel mať vežu, aby na seba nepútal pozornosť. Potom, keď si už vežu postaviť mohli, vynorili sa technické problémy s jej prístavbou.

Do areálu evanjelického kostola patrí budova evanjelickej fary s bývalou evanjelickou školou. Tabuľa na bočnej stene fary upozorňuje na Teofila Stadlera, významného cirkevného mecenáša. Tabuľa na priečelí fary zase na Karola Kuzmányho (1806 – 1866), evanjelického farára, superintendenta (vysoká funkcia v evanjelickej a. v. cirkvi), spisovateľa a básnika. Evanjelická fara bola miestom čulého vzdelaneckého života a miestom stretávania sa znamenitých osobností.

Barbora: Poďme sa pozrieť za kostol, niečo ti ukážem.
Jakub: Čo je tam?
Barbora: Cintorín, v ktorom sú pochovaní básnici, spisovatelia, hudobní skladatelia aj vedutista.

Areál uzatvára evanjelický cintorín, v ktorom našlo medzi 40 tisícmi pochovaných miesto posledného odpočinku mnoho dobrých ľudí, významných osobností, veľa bohatých banskobystrických mešťanov, remeselníkov – napríklad zlatník Samuel Libay. Z umeleckej oblasti napríklad básnici Ján Botto a Martin Rázus, spisovatelia Terézia Vansová a Ján Čajak, literárny kritik Alexander Matuška, literárny vedec Ivan Plintovič, hudobný skladateľ Viliam Figuš-Bystrý, sochárka Elena Bellušová, maliar Edmund Gwerk, evanjelický senior Ján Bakoss, ako aj portrétista a vedutista Andrej Stollmann.

Jakub: Čo znamená vedutista?
Barbora: Vedutista alebo vedutár je umelec, maliar mestských vedút. Veduty sú hodnoverné obrazy mesta. Môžeme sa spoľahnúť, že maliar na nich zachytil reálnu skutočnosť a nič neprikrášľoval, nevyumelkoval. Andrej Stollmann bol stredoškolský profesor kreslenia a vďaka nemu ostalo Banskej

Bystrici nielen mnoho portrétov známych osobností, ale aj veľká hodnota v kresbovom zachytení starých bášt, brán, hradieb a častí mesta, ktoré charakterizovali jeho siluetu a jednotlivé lokality, ktoré v priebehu 19. a 20. storočia nenávratne zmizli.

Jakub: Meno Belluš spomínal tvoj otec, iba si neviem spomenúť, prečo...
Barbora: Daniel Belluš bol znamenitý banskobystrický nábytkársky majster. Tento umelecky veľmi nadaný a moderne zmýšľajúci človek vychoval tri deti – lekára Daniela, architekta Emila a akademickú sochárku Elenu, po ktorej zostali aj mnohé obrazy. Banskobystričania, ktorí sa chodia lúčiť so svojimi zosnulými do krematória, si môžu počas pohrebu všimnúť zadnú stenu a pohyblivú stenu uzatvárajúcu katafalk – toto je jedno z mnohých sochárskych diel Eleny Bellušovej.
Jakub: Už mi to prišlo na um! Tvoj otec hovoril, že Emil Belluš je významný bratislavský architekt a v Bystrici sa s jeho menom spája aj stavba Slovenskej sporiteľne na Námestí Štefana Moysesa, vyzdobená reliéfom od Martina Benku. To je pamäť, čo?
Barbora: Dobre, dobre, keď prídeme do Národnej ulice, tam Ti niečo od Belluša ukážem!
Jakub: Barbora, som veľmi smädný, kde sa napijeme?
Barbora: Poď, Kubko, ukážem ti studničku v Lazovnej ulici s dobrou vodou. Odtiaľ je už iba na skok k miestam, kde boli kedysi hámre.

Teraz pôjdeme k hrobu Ladislava Hudeca, ktorého naučil kresliť Dominik Skutecký práve v Banskej Bystrici. Hudec sa neskôr preslávil ako šanghajský architekt.
Jakub: Barbora, však by si chcela byť raz aj ty slávna architektka?
Barbora: To by som musela vytvoriť niečo úchvatné, výnimočné, ako Ladislav Hudec. On projektoval najvyššiu budovu v Šanghaji a v celej Ázii, slávne divadlo Grand Theatre, Kostol Santa Monica a mnoho iných stavieb. Právom ho nazývajú aj „otec ázijských mrakodrapov".
Jakub: Celý život prežil v ďalekom svete a hrob má tu?
Barbora: Áno, pretože z Ameriky previezli jeho pozostatky do rodinnej hrobky v Banskej Bystrici. Bola to jeho posledná vôľa.

Medený hámor vznikol koncom 15. storočia. Slúžil na spracúvanie medených rúd. O niekoľko storočí neskôr, keď sa v tomto okolí meď už neťažila, z privezenej medi vyrábali rôzne výrobky, napríklad kuchynský riad, ale aj kotly. Túto ťažkú robotu v hámroch zachytil na svojich obrazoch Dominik Skutecký.

D. Skutecký: Kotlár II

„... Vidím kúsočky svetla, kotliarov, áno, najmä majstrov kotliarov laskomerských, plamene slávnych medených hút, mocné ruky pri robote, ustaté a vyšťavené telá pri oddychu a oheň, všade oheň, rumelkový a karmínový a okrový, oheň pecí a oheň v srdci tohto drobného húževnatého človeka.“

(Peter Karvaš: V hniezde)

Spisovateľ Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský, občianskym povolaním lekár, si spomína na svoje detstvo a život v Banskej Bystrici a v hámroch takto:

„Otec dostal povolanie opäť nazad do Banskej Bystrice, do železného hámru za šafára. A tak sme sa zase presťahovali ta. V Bystrici zosadli sme najprv v Kapitulskej ulici, oproti kapitule, v súkromnom dome, skadiaľ sme potom po niekoľkých mesiacoch prešli bývať do hámru. Ak sa nemýlim, stalo sa to na jar 1832. Železný hámor stál na Huštáku, pri ňom bývanie a veľká otcova záhrada. Okrem toho jeho správe bol podriadený druhý železný hámor, kde surovinu prerábali na hrubé železo; bolo to v Kostiviarskej, kde sme tiež mali neveľkú záhradu medzi dvoma vodami, hneď poniže samokovu. (...) Pre moje chlapčenské zábavy bolo i tu poľa a priestoru dosť.

Ale potom sa premenil hámor! Na mieste, kde som ja tak veselo žil, stali sa premeny. Keď som ich pred pár rokmi v sprievode svojho úprimného, už tiež umretého priateľa Lajka Turzu po prvý raz zočil, až mi srdce stislo. Železného hámru už niet; už nebije monotónne: uma, uma, uma! Ticho tu, ako v hrobe. Hámor prevzala i so šalandou – barakom, kde bývali hámorníci – dielňa na stoličkový tovar, a horného mlyna tiež niet – preobliekol sa na rečenú stoličkovú fabriku. A druhý hámor, tamhore v Kostiviarskej, zmizol úplne zo zeme; mladšie pokolenie v tej obci už dávno nepočuje kovanie hámru: dekumba, dekumba! Ba možno mnohí ani nevedia, že tam kdesi hámor búchal.

Ako dokonalý všadebol nechýbal som ani v hámre, kde som s učňami aj kovať proboval a pod hámrom zvŕtal a na ráf rozťahoval ohnivý, v kliešťach držaný cágel. Ako sa raz robotníci premieňali a jeden z nich stál obrátený práve proti ohňu, ja z dlhej chvíle zmáčal som vodou ovlaženú železnú lopatu do žeravej tekutiny; vtom vodná para vybúši a rozhodí tekutinu. Mne vypadla z rúk lopata – chrbát robotníka, ohrievavšieho sa, horel. Zalievali mu ho vodou zo šechtárov. Mňa popod klobúkovú particu švihlo po tvári; našťastie mi oči zachovalo, ale tvár popálilo. Môže si každý domyslieť, ako ma matka vítala: odpredku ma pálila pohorenina, odzadku švihla liesková palička.“

(G. K. Zechenter-Laskomerský: Päťdesiat rokov slovenského života)

OTÁZKY:
1. Prečo je evanjelický kostol postavený mimo námestia, kde sú katolícke kostoly?
2. Kde môžeme vidieť Notíciu Mateja Bela?
3. Čo si predstavíme, keď povieme hámor?
4. Akú úlohu mal v minulosti kat?

Národná ulica

EVIJO
Coca-Cola

Barbora: Prejdeme teraz do širokej, príjemnej ulice, ktorá sa volá Národná.

Priestor terajšej Národnej ulice, najmladšej ulice v historickej časti mesta, vznikol po výstavbe budovy Lesného riaditeľstva v roku 1916, keď zanikol Komorský dvor (Kammerhof). Vytvorili tu parčík a oddychový priestor s lavičkami a fontánou. Národnou ulicou pokračovalo korzo z námestia a celý tento priestor s novovybudovanými modernými stavbami i svojou atmosférou vzbudzoval dojem „elegantnej ulice" – tak ho vnímal prof. Ján Števček.

Jakub: Poďme sa pozrieť k tej soche medzi stromami!
Barbora: To je busta Jozefa Dekreta Matejovie. Jeho životným krédom (myšlienka, podľa ktorej žil) bolo: „Zachovať lesy potomstvu!"

Jozef Dekret Matejovie sa ako lesmajster snažil umelo obnovovať les sejbou a sadbou mladých stromčekov. Najmä na tých miestach, kde boli lesy poškodené baníctvom a hutníctvom.

Prirodzene sa najviac rozširoval smrek, keďže jeho semená sú ľahké a okrídlené a vietor ich zanesie ďalej. Prednosti smreka sú v tom, že jeho semeno sa dá nazbierať do zásoby aj na niekoľko rokov a nestratí klíčivosť, smrečiny sú veľmi prispôsobivé mrazu i horúčavám a vytvárajú husté porasty. Smrekové sadeničky sa najľahšie vypestujú, vysadené najlepšie ujímajú a svojím rýchlym rastom sa najskôr vyvinú do monokultúry – zalesnenia jedným druhom stromov.

Počin Jozefa Dekreta Matejovie bol v tej dobe jedinečný. Aj preto sa Slovensko mohlo pýšiť horami, ktoré mu závideli nielen v Európe. Avšak ako sa naša Zem otepľuje a neustále sa stretávame s mnohými víchricami (ako bola napríklad 19. novembra 2004 v Tatrách, keď zrovnala so zemou práve smrekové porasty), ukazuje sa, že v našom prostredí je rozumné vysádzať zmiešaný les – s jedľou a bukom.

Národná banka Slovenska

Rektorát UMB

Barbora: Tu v parku v Národnej ulici si trochu posedíme. Porozprávam ti o Národnej banke Slovenska, o Rektoráte Univerzity Mateja Bela, aj o Národnom dome.

Banskobystrická pobočka **Národnej banky Slovenska** sídli v dome č. 10. Táto budova bola postavená v 30. rokoch 20. storočia ako Československá banka podľa projektu pražského architekta Ladislava Skřivánka.

Nádherná rohová budova č. 12, **YMCA**, bola v Národnej – predtým Masarykovej ulici postavená ako prvá. Slúžila účelom organizácie Young Men's Christian Association, čo v preklade znamená Kresťanské združenie mladých ľudí. YMCA mala jedáleň, ubytovňu a vynikajúcu knižnicu. *„To bola pastva a prvé oboznamovanie s novou literatúrou!"*, spomína si banskobystrický spisovateľ Pavel Hrúz.

Dnes v tejto budove sídli **Rektorát Univerzity Mateja Bela**, v súčasnosti najvýznamnejšej vzdelávacej inštitúcie v meste a počtom študentov druhej najväčšej slovenskej univerzity.

Vysoké školstvo malo v Banskej Bystrici tradíciu už predtým. Bola tu Pedagogická fakulta a Fakulta ekonomiky, služieb a cestovného ruchu s vynikajúcou úrovňou. V roku 1992 spojením týchto fakúlt a vytvorením ďalších vznikla Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici. V súčasnosti má UMB šesť fakúlt. Na čele fakulty stojí dekan a na čele univerzity stojí rektor.

Barbora: Poďme sa prejsť do Kuzmányho ulice, dobre?
Jakub: Pozri, Barbora, aká pekná teta s klobúčikom na hlave tam kráča...
Barbora: Kubko, veruže tá čiperná pekná pani sa veľmi podobá na spisovateľku Zlatu Solivajsovú, ktorú poznal hádam každý Bystričan. Knihy básní – *Jablká plné hviezd, Vyhnanie z raja, Pierko po pierku, Ucho ihly* a ďalšie písala pre dospelákov a deťom venovala knihy rozprávok: *Svietnik s holubičkou* aj *Kľúč od každých dverí*. Mama mi povedala, že niektoré názory Zlaty Solivajsovej sa nepozdávali v minulosti vrchnosti. Prenasledovali túto múdru dobrú krehkú paniu a nedovolili vydávať jej knižky. Do posledného dňa bola vášnivou turistkou, stále písala krásne básne, chodila medzi ľudí na rôzne podujatia. Zomrela posledný deň v roku 2010 vo svojom byte na Kuzmányho ulici.

V Kuzmányho ulici, v dnešnej budove Fakulty politických a medzinárodných vzťahov sídlilo **Reálne reformné dievčenské gymnázium Karola Kuzmányho**, kde v rokoch 1935 – 1940 študovala aj spisovateľka Klára Jarunková.

V rukopisných spomienkach Kláry Jarunkovej sa zachovalo: *„...zvláštnosťou gymnázia v mojom čase bola výučba jazykov. Od prímy nemčina (vo vyšších triedach zameraná na literatúru), od tercie francúzština, od kvinty latina, od septimy ešte dva roky ruštiny. Výučba jazykov bola dôkladná, neformálna. Neraz som v pozdejšom živote s vďačnosťou spomínala na svojich gymnaziálnych učiteľov cudzích rečí...“*

Zlata Solivajsová

Bývalé Reálne reformné dievčenské gymnázium Karola Kuzmányho

Jakub: Čo je Národný dom?
Barbora: To je budova, ktorú architekt Emil Belluš navrhol vo funkcionalistickom slohu.
Jakub: Aký je funkcionalistický sloh?
Barbora: To je sloh v architektúre, ktorý charakterizuje praktickosť a účelovosť budovy, na ktorú je určená. Národný dom má hotelovú časť, reštauráciu, kaviareň, malú dvoranu a veľkú dvoranu.

Národný dom otvorili v roku 1929. Reštauračná časť bývala pre „nóbl" spoločnosť, teda pre úzky okruh významných ľudí. Organizovali sa tu bály a plesy, vítali vzácni hostia. Kaviareň bola, prirodzene, miestom stretávaní sa a posedení, pravidelne tu hrávala živá hudba. Povesť literárnej kaviarne získal Národný dom v čase pôsobenia literárneho kritika a esejistu Alexandra Matušku a básnika Andreja Plávku v Banskej Bystrici, ktorí sem pravidelne chodievali na kávičku a vínko a pridávala sa k nim intelektuálna spoločnosť na znamenité debaty. Po vojne sem často chodieval maliar Ruttkay-Nedecký, neskôr maliar Ján Paľo a sochár Karol Dúbravský a ďalší umelci. Kto nebol do tejto spoločnosti pozvaný, neodvážil sa prisadnúť si. Neskôr si sem rád zašiel aj básnik Mikuláš Kováč. Kniha o ňom: MIKI – Svedectvo o stave ľudskej duše sa uvádzala práve v kaviarni Národného domu.

Nádherné kultúrne udalosti si pamätá malá dvorana Národného domu, v priestore ktorej sa uskutočnili mnohé vedecké konferencie, uvedenia do života mnohých kníh banskobystrických spisovateľov a básnikov, komorné koncerty. Pri rôznych príležitostiach, do vzniku rôznych profesionálnych klubov, sa tu stretávala banskobystrická kultúrna a umelecká elita.

Veľká dvorana Národného domu slúžila od roku 1959 opernej scéne Divadla Jozefa Gregora-Tajovského, dnes je tam **Štátna opera**. Pôvodne to bol spevoherný súbor, postupne sa vďaka objavnej dramaturgii a vynikajúcim výkonom súbor vypracoval na operný. Keďže má kvalitných sólistov, zbor a orchester, ponúka náročné operné i veselé operetné diela.

Operu tvoria tri zložky – spevácka, hudobná a tanečná, vystupujú v nej teda spevácki sólisti a zboroví speváci, orchester a balet.

Barbora: Teraz je v Národnom dome Štátna opera. Okrem spevákov, hudobníkov a tanečníkov pracujú v Štátnej opere aj režiséri, výtvarníci, scénografi, kostyméri, zvukári, dramaturgovia a ďalší.
Jakub: Čo robí dramaturg?
Barbora: Dramaturg musí byť vzdelaný a šikovný človek, ak má byť pre divadlo prospešný. Pozná divadelné hry, ktoré sa písali dávno v minulosti, a študuje nové, ktoré píšu súčasní dramatici – autori hier. Je to človek, ktorý pozná dejiny divadla a zároveň sleduje, čo chce divák (návštevník divadla) v divadle vidieť. Okrem toho, že plánuje, čo sa v sezóne bude hrať, čo sa naštuduje ako nové, aj on sám sa spolu s režisérom a divadelnými výtvarníkmi podieľa na študovaní a tvorbe novej inscenácie.

Jakub: Tu už Národná ulica končí?
Barbora: Koniec Národnej ulice umožňuje Banskobystričanom priamy kontakt s prírodou. Prejdeme Stadlerovým nábrežím, mostom cez rieku Hron a už sme pod Urpínom.
Jakub: Prečo sa táto ulica volá Stadlerovo nábrežie?
Barbora: Nábrežie je spevnený vyvýšený priestor pozdĺž rieky v meste a zvyčajne slúži ako pozemná komunikácia, teda cesta. S pomenovaním Stadlerovho nábrežia to bolo takto: V roku 1903 dal bohatý mešťan Teofil Stadler, ktorého sme už spomínali a ešte budeme o ňom hovoriť, 17 000 korún na vybudovanie Hronského nábrežia. Hronské nábrežie bolo vtedy od kolkárne po Národnú ulicu. A mestská rada sa pri tej príležitosti rozhodla, že toto nábrežie natrvalo ponesie jeho meno. Preto je to Stadlerovo nábrežie.

Jakub: Poďme už na Urpín, trochu do lesa!
Barbora: Tu, pri malej železničnej stanici bolo voľakedy najstaršie banskobystrické kúpalisko.
Banskobystrická kúpeľná spoločnosť postavila v roku 1905 neďaleko malej železničnej stanice Parné a vaňové kúpele, ktoré sa nachádzali pri rieke Hron, na tzv. Nádejovskom ostrove či skôr poloostrove. Ten tvorili rieka Hron a Svätojánsky potok, ktorý neskôr zasypali. Banská Bystrica získala prvenstvo v rámci Horného Uhorska – vybudovala prvý krytý športový bazén. Po prvej svetovej vojne sa tu prestalo plávať a občania mesta boli odkázaní len na kúpanie pod holým nebom. Najstarším vonkajším kúpaliskom bola vojenská plaváreň Pod rybou. Konečne v roku 1931 otvorili na Hrone oproti novovybudovanému Učiteľskému ústavu (dnes Základná umelecká škola Jána Cikkera) ďalšiu plaváreň. Dostala názov Sokolská.

Jakub: To bola tá šmykľavá Sokolská plaviareň s čudnými rozmermi, ktorú spomína naša starká?
Barbora: Kubo, ty už hovoríš po bystricky – plaviareň – ako ona! Áno, tu bola.

Rozmery bazéna boli 33 metrov a 33 centimetrov, preto sa disciplína 100 m musela plávať na tri dĺžky. Spisovateľ Pavel Hrúz napísal: „Dno bazéna bolo drevené, pokryté neodstrániteľným slizom, takže sa pri vstupe do vody šmýkalo na zabitie... Prvé vodnopólové stretnutie sa tu uskutočnilo 24. júla 1932 medzi miestnou Sláviou a levickým LTE. Medzi najlepších hráčov patril istý Ján Cikker, 22-ročný študent, o ktorom sa len neurčito tušilo, že bude hudobným skladateľom."

Tieto „štrandy" – ako Bystričania volali plavárne, fungovali až do polovice 20. storočia. Potom vybudovali pláž – plavecký areál na Štiavničkách, ktorý slúži dodnes. Kdeže sú však časy, keď sa príjemne plávalo v umelom jazere s ostrovčekom... Dnes sa tam plavia už iba vodné bicykle, vodné riasy a divé kačky. Kúpať sa však dá vo viacerých bazénoch.

Sokolská plaváreň

Jakub: A toto je ten kopec, o ktorý zavadil anjel krídlom?
Barbora: Áno, spomínaš si na legendu o erbe, však? Toto je **Urpín**, k mestu najbližší vrch, ktorý bol najmä v minulosti rekreačno-spoločenským priestorom na rodinné výlety a prechádzky, plnil cirkevno-náboženskú funkciu, ale ľudia sa tu venovali aj športu a turistike. A banskobystrická hvezdáreň má tu svoju pozorovateľňu na Vartovke.

Kaplnka Božieho hrobu

Na severovýchodnom úpätí Urpína sa nachádza cirkevný objekt **Kalvária**. Upravený mestský lesopark sa začína pri soche partizána v blízkosti malej stanice, kde predtým stála socha generála Milana Rastislava Štefánika. Ak sa vydáme po modrej turistickej značke, naším cieľom bude Kaplnka Božieho hrobu. Prirodzene ju predchádza Krížová cesta – **kalvária**. Zastavenia Krížovej cesty (symbol umučenia Ježiša Krista) boli rozmiestnené v pravidelných rozostupoch vedľa chodníka až na vrch Kalvárie. Na Kalvárii vybudovali jezuiti **Kaplnku Božieho hrobu**. Nádvorie Kaplnky Božieho hrobu bolo obohnané múrom, ktorý z vnútornej strany zdobilo štrnásť obrazov – výjavov z Kristovho života. Pútnické výstupy a veľkonočné procesie sa tu konali vyše 250 rokov. Dnes je táto cirkevná pamiatka z konca 17. storočia zrekonštruovaná, avšak náboženské zhromaždenia ani procesie sa tu už neuskutočňujú.

Zastavenie Krížovej cesty

Jakub: Tvoj brat mi hovoril, že existovala tajná podzemná chodba, ktorá viedla od námestia popod Hron až ku Kalvárii. Kde to je?
Barbora: To nie je pravda, to je iba legenda. Vieš, Kubko, budovanie chodby pod zemou, to je stavba. Niekto by ju musel vymyslieť, nakresliť, niekto by ju musel stavať, ďalší sa o ňu starať a tak ďalej. Všetko stojí peniaze a o všetkom by museli byť dokumenty. Ale v účtovných knihách v archíve, v ktorých sú záznamy aj o tom, že kúpili pascu na myši, nie sú žiadne záznamy o budovaní takejto chodby. Aj napriek tomu majú Banskobystričania legendu o tajnej chodbe radi.

Vo svojom denníku zaznamenáva svoje pocity z výletu na Urpín hudobný skladateľ Viliam Figuš-Bystrý takto:

„Popoludní som vyšiel na Urpín. Naše milé Pohronie podávalo skvostný obraz. V dolinách je už všetko zelené, lúky aj lesy, a nad týmto zeleným kobercom sa majestátne tiahne čierno-biela reťaz Nízkych Tatier. Keď sa takto rozhliadam po tých početných hrebeňoch, vynoria sa mi v pamäti všetky tie výlety, či som ich už konal osamotene, alebo s deťmi či inými spoločníkmi. Tie hodiny a dni strávené vo voľnej prírode boli vždy sviatočnými chvíľami môjho života. Túžba po prírode neochabuje ani teraz vo mne, hoci sa moja hlava podobá už tým zasneženým vrchom a ťahá ma neodolateľne ta von, na tie výšiny, medzi šumivé hory a kvetnaté lúky. V terajšej dobe sa človeku stupňovane žiada preč od ľudskej spoločnosti, od kultúry a civilizácie, ta von do hôr, kde človek aspoň na čas necíti tie spoločenské, náboženské, národnostné a stavovské štvanice, ktorými sa ľudia – tie najdivšie tvory na svete – zožierajú a nivočia... Za najkrajší výhľad považujem ten, kde nevidieť ani stopy ľudskej ruky, len tú velebnú prírodu, v ktorej keď je aj boj, je to boj čestný, statočný, ničím nie falšovaný, v ktorom skutočne lepší, silnejší, životaschopnejší zvíťazí.

Takýmito myšlienkami naplnený som kráčal hrebeňom Urpína, dívajúc sa na mesto, na modrú stuhu Hrona, na pohronské dedinky tam pod Panským dielom a na celý tento náš životom plný krásny kraj.“

OTÁZKY:

1. Kto žil a pracoval podľa kréda: „Zachovať lesy potomkom!“?
2. Podľa ktorého vzdelanca je pomenovaná univerzita v Banskej Bystrici?
3. Ako sa volá dom, v ktorom sídli Štátna opera?
4. Ako sa volá najbližší vrch pri Banskej Bystrici?

DOLNÁ ULICA

Viliam Figuš-Bystrý

Dom Teofila Stadlera

Barbora: Teraz pôjdeme ešte do jednej významnej ulice, ktorá ústi do Námestia SNP, a ukážem ti, kde býval Teofil Stadler, ktorého sme spomínali.

Pamätná tabuľa od akademického sochára Mikuláša Palka upozorňuje na to, že v dome č. 6 v Dolnej ulici sa narodil hudobný skladateľ **Viliam Figuš-Bystrý** (1875 – 1937). Bol profesorom hudby v učiteľskom ústave, autorom prvej slovenskej opery Detvan, ktorú premiérovali v bratislavskom Národnom divadle. Viliam Figuš-Bystrý bol veľmi láskavý človek, v spoločnosti obľúbený, zanietený milovník a obdivovateľ prírody, vášnivý turista. Jeho denník, ktorý si po celý život písal, mal 11 111 strán. Zaznamenával v ňom nielen bežné činnosti, ale aj pocity zo stretnutí s ľuďmi a zážitky z prírody.

Jakub: Dom č. 7 iste patril nejakému bohatému mešťanovi, keď je taký vyzdobený...
Barbora: Áno, v tomto dome býval až do svojej smrti **Teofil Stadler**.

Teofil Stadler bol majiteľom Harmaneckých papierní. Mecenášstvo (pôvodne podporovanie vied a umení) a dobročinnosť sa v Banskej Bystrici najčastejšie spája s jeho menom. Bol to človek, ktorý sa vedel vcítiť do pocitov druhých, láskavý k ľuďom, nesebecký a žičlivý. Bol známy ako evanjelický cirkevný dobrodinec a chudobní, siroty a vdovy mali k nemu dvere vždy dokorán otvorené. Podieľal sa aj na financovaní elementárnych (základných) škôl, dal obnoviť a nadstaviť chudobinec (16 000 korún v r. 1899), v roku 1902 pri príležitosti svojich sedemdesiatin dal 10 000 korún ako

základinu na udržanie chudobinca a 10 000 korún pre chudobných bez rozdielu náboženstva. V závete (posledná vôľa človeka, ktorá sa musí splniť) poručil 25 000 korún na dobudovanie nábrežia, 25 000 korún na vybudovanie železničného mosta a 25 000 korún mestskej chudobe s podmienkou, že budú rovnako rozdelené medzi evanjelickú, katolícku a židovskú chudobu. Evanjelickej cirkvi daroval spolu vyše štvrť milióna korún.

Keď Teofil Stadler v roku 1911 zomrel, cirkev spolu s mestom zorganizovali dôstojnú a veľkolepú rozlúčku. Na Hlavnom námestí sa zišlo veľké množstvo ľudí. Stadlera poznali naozaj všetci Bystričania. Prišli aj baróni Radvanskovci, sudcovia, predseda súdu, vojenskí velitelia, členovia mestskej rady, mešťanosta Cesnak, pracovníci všetkých mestských úradov, členovia spolkov, učitelia, občania mesta, bratia a sestry z cirkvi.

Lampy na námestí obalili Banskobystričania do čierneho súkna, pripravili smútočné dekorácie a dva konské povozy. Pohrebný sprievod sa pohol o 16. hod. zo Stadlerovho domu v Dolnej ulici za spevu cirkevného spevokolu smerom cez námestie Lazovnou ulicou do kostola. Popri pohrebnom voze kráčali mladí muži v uniformách s fakľami.

Ľudia vyprevádzali Teofila Stadlera s bolesťou v srdci a chudobní si uvedomovali, že stratili svojho ochrancu.

Jakub: Tento dom má zlatý nápis nad bránou! Vieš, čo znamená?
Barbora: To je **Betlenov dom**. Nápis nad vstupným portálom v preklade znamená: Požehnanie Pánovo prináša bohatstvo. Roku Pána 1610.

Gabriel Betlen bol uhorský šľachtic, ktorý sa postavil na čelo stavovského odboja proti Habsburgovcom na obranu reformácie v 20. rokoch 17. storočia. Betlen pozval do Banskej Bystrice členov uhorského snemu na rokovania o ďalšom osude krajiny.

Banská Bystrica sa zmenila na nepoznanie. Prichádzali jednotlivé delegácie, vyslanectvá spojencov a vysokí hodnostári krajiny. Len Betlenov sprievod tvorili dve tisícky mužov. Jeho žena mala ako kňažná takisto množstvo služobníctva a dvorných dám. Každý účastník snemu pokladal za vec prestíže mať so sebou bohatý sprievod sluhov a ozbrojencov. Po Betlenovi mal druhý najväčší sprievod Imrich Thurzo.

Betlen sa ubytoval na námestí v budove Kammerhofu (dnes budova podniku Lesy SR), ostatní veľmoži sa ubytovali vo veľkých domoch na rínku. Vojaci táborili v záhradách týchto domov alebo na lúkach za mestom, služobníctvo obsadilo stodoly a kôlne. Prišlo sem vtedy obrovské množstvo ľudí.

Prítomní zástupcovia rozhodli o zvolení Gabriela Betlena za uhorského kráľa práve v dome č 8. na Dolnej ulici. Gabriel Betlen sa o takú poctu neuchádzal, funkciu kráľa neprijal a ani nevykonával.

Jakub: Jeeeej, Barbora, pozri, tu sú zavesené oká akejsi obrovskej reťaze!
Barbora: Dnes tie oká iba pripomínajú, že voľakedy tu bola mohutná **reťaz**, vraj dlhá presne ako šírka ulice v tomto mieste, ktorou v prípade potreby uzavreli ulicu.

V dome č. 30 býval už spomínaný mešťanosta **Július Cesnak**. Za tridsať rokov, ako pôsobil v tejto náročnej a zodpovednej funkcii, mesto hospodársky povzniesol a rozvinul spoločenský a kultúrny život. Richtár Cesnak rozhodoval múdro a spravodlivo, medzi občanmi mal prirodzenú autoritu, bol váženým, ale ráznym mužom, ktorý veľa vykonal pre všeobecné blaho.

Jakub: Barbora, čo vieš o tomto dome č. 54?
Barbora: Vidíš čítať, nie? Je to Penzión Boca.
Jakub: Napísané je Boca, ale čítame BOKA, aby si vedela. To znamená v rôznych jazykoch bozk, ústa, alebo brána. A stretávajú sa tu hokejisti!
Barbora: Banská Bystrica je aj mestom s hokejovou tradíciou, veď práve tu vznikla prvá hokejová trieda na podnet profesora Jaroslava Staršieho.
Jakub: Ale určite nevieš, že práve tu vyrástli hráči, ktorých výborné výkony sa spájajú nielen so slo-

venskou hokejovou reprezentáciou, ale aj hokejovou ligou v Amerike – NHL. Sú to chlapci Vladimír Országh, Michal Handzuš, Richard Zedník, Tomáš Surový, Peter Budaj a Ivan Majeský.
Barbora: Kubko, možno práve v reštaurácii Boca vymýšľajú títo skvelí chalani, ako podporovať nádejné hokejové talenty, ako splniť postihnutým deťom sny alebo pomôcť chorým deťom.
Jakub: Keď budem veľký, možno by som chcel byť trochu slávny, aj trochu bohatý, ale hlavne by som chcel mať také dobré srdce ako oni...

V dome č. 47 bol **špitál svätej Alžbety**. Bol to útulok alebo opatrovňa pre obyvateľov mesta, ktorí boli chorí a nevládni, či upadli do núdze. Tu im poskytli lôžko a stravu.

Špitál fungoval z výnosov, ktoré si sám zabezpečil. Dvadsaťdva poddaných, zamestnaných v špitáli, prevádzkovalo dva mlyny na potoku Bystrica. Aby sa výnosy nedelili, kráľ zakázal postaviť iný mlyn na území mesta na potoku aj na rieke Hron. Rozhodol, že obyvatelia mesta môžu mlieť obilie jedine v špitálskych mlynoch, že sa iný špitál v Banskej Bystrici nesmie zriadiť a že v špitáli môžu umiestniť iba 24 banskobystrických obyvateľov.

Špitál bol súčasťou **Kostola sv. Alžbety**. Spolu tvorili neoddeliteľný celok. Najväčší hospodársky a kultúrny rozkvet zaznamenal v čase, keď patril thurzovsko-fuggerovskému mediarskemu podniku. Po roku 1517, v období reformácie, prešiel pod správu evanjelickej cirkvi. Kostol počas rekatolizácie v druhej polovici 17. storočia získala opäť rímskokatolícka cirkev. Z pôvodnej stavby sa zachovala Kaplnka sv. Anny a severný múr lode, kde vidíme nádherné gotické okno. Oltárny obraz sv. Alžbety namaľoval Jozef Murgaš.

Barbora: Poďme sa teraz pozrieť do **Kostola sv. Alžbety** na oltárny obraz od Jozefa Murgaša.
Jakub: Ale veď **Jozef Murgaš** bol vynálezca! Alebo je to niekto iný?

Jozef Murgaš

Barbora: Nie, nie, je to ten istý Jozef Murgaš. Rodák z Tajova, katolícky kňaz, vášnivý rybár, poľovník. Mal aj výtvarné nadanie. Priatelia mu poradili, aby maľoval najmä oltárne obrazy. Preto si ešte ako kaplán vynútil, aby na cirkevné trovy mohol študovať maliarstvo na akadémii v Mníchove. Ako reverend pôsobil aj v americkej Pensylvánii, kde ukutočnil početné rádiotelegrafické pokusy. Je vynálezcom bezdrôtovej rádiotelegrafie.

Jakub: Čo to znamená?

Barbora: To znamená, že prvý na svete uskutočnil prenos hovoreného slova medzi dvoma mestami pomocou vysielačky.

Jakub: Prečo má Matel Bel pamätnú tabuľu práve na dome č. 47?

Barbora: Lebo bol v tomto kostole farárom. Svoju kazateľskú činnosť tu vykonával pre slovenských a nemeckých veriacich od r. 1708.

Vedec a polyhistor **Matej Bel** – veľká ozdoba Uhorska – sa narodil v Očovej, v rodine chudobných rodičov, ktorí dali svojho syna do šľachtických škôl. Študoval na lýceu v Banskej Bystrici a v Bratislave, potom na univerzite v nemeckom meste Halle. Áno, už sme spomínali, že učil na banskobystrickom lýceu a stal sa jeho rektorom.

Jakub: A tu už staré mesto končí...

Barbora: Približne v priestore, kde dnes stojí budova Slovenskej poisťovne, stála Dolná brána, ktorou prichádzali do mesta všetci zo smeru od Zvolena. Pred touto bránou sa rozprestieral Hušták.

Jakub: Hušták je čudné slovo...

Barbora: Áno, to je skomolenina, ktorá vznikla spojením nemeckých slov Hoff = dvor a Stadt = mesto, teda mestský dvor, alebo hospodársky dvor. Ale Bystričania teraz už nad tým nešpekulujú, vedia, že z Huštáku sa dostanú do štvrte Fortnička.

Na Fortničke si postavil rodinný dom Viliam Figuš-Bystrý. V tomto domčeku žil, komponoval a učil malé Banskobystričatá hrať na klavíri. O niekoľko rokov neskôr si vedľa neho postavili dom Vansovci. Tu prežila tridsať rokov svojho života spisovateľka **Terézia Vansová** (1857 – 1942), autorka prvého slovenského dievčenského románu Sirota Podhradských a viacerých ďalších diel pre ženy a pre deti. Bystričania mali k svojej „tete Vansovej", ako ju dôverne volali, vrúcny vzťah. Vážili si ju nielen ako spisovateľku, manželku evanjelického farára, nadšenú činovníčku ženského

spolku Živena, ale aj ako redaktorku a vydavateľku prvého ženského časopisu Dennica.

V tejto časti mesta, na ulici Janka Kráľa, takmer sto rokov stála **židovská synagóga**. Židia sa usídlili v Banskej Bystrici až po roku 1860, keď prestal platiť zákon, ktorý zakazoval Židom vstup do banských miest. Keď sa tu usadili, založili si židovskú náboženskú obec, začala fungovať súkromná židovská náboženská škola. V roku 1887 si postavili synagógu a vedľa nej rabinát, v ktorom sídlil aj posledný banskobystrický medzivojnový rabín.

Židia v meste významne prispeli k rozvoju remesiel a najmä k rozvoju obchodu a finančníctva. Vďaka svojim schopnostiam a kontaktom vo svete prispievali k rozvoju modernej Banskej Bystrice aj nadväzovaním stykov s veľkými centrami Európy – Londýnom, Parížom, Viedňou, Prahou a Budapešťou.

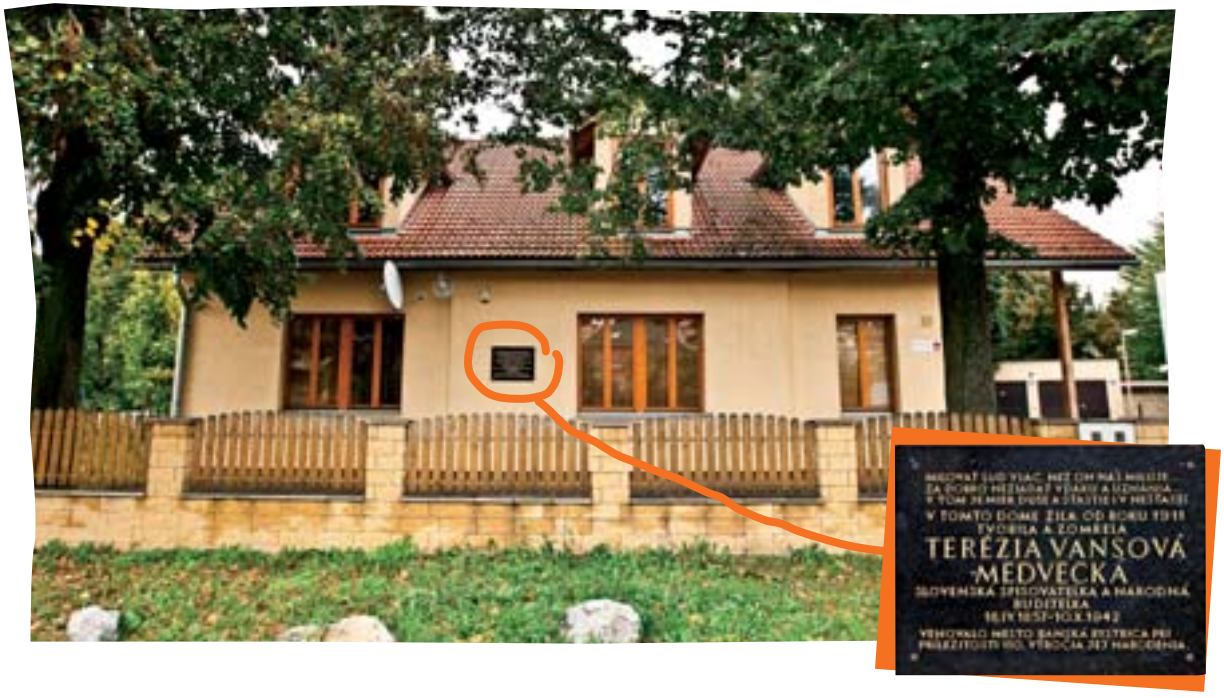

„Môj starý otec – nie ten bohém, ten všedný a normálny – mi vysvetlil, že Židia sú bohom vyvolený národ, čo je nepochybne dôvod na hrdosť a na dobrý spánok. ... Otec mi rozprával polohlasom o svätej inkvizícii a vyššie citovaný starý otec o pogromoch.

... Stál som, slovom, s čiapkou na hlave vedľa starého otca v synagóge, hľadel som naňho, ako sa zavše hrúži do modlitieb, ako im inokedy odoláva sťa príboju, s privretými viečkami šepoce nerozlúštiteľné slová, čítané z nerozlúštiteľných litier, skrývajúce nerozlúštiteľný obsah, mierne sa nakláňa a zakláňa, na hlave starodávny sviatočný klobúk, okolo pliec hodvábny modlitebný šál, pred očami ozdobná záclona a siedmimi zámkami chránená skrinka so zvitkami Svätého písma, otváraná raz do roka.

Dedo mal nad všetku pochybnosť pravdu. Tento boh, tajomný, nepochopiteľný a nedotknuteľný, s ktorým sa ľudia spájali znameniami, čo im väčšinou sami nerozumeli, ktorého meno nesmeli vziať do úst a ktorý sa v zdraví a vo funkcii dožil takmer šesťtisícich narodenín, bol ten pravý a jeho vyznávači sa nijako nemýlili.

...Túžil som i za tým, aby niekto vymyslel návod, podľa ktorého by nikto nebol horší iba preto, že jazyk, v ktorom rozumie svojmu bohu, je iný a lepší, alebo tých horších je viditeľne menej, aby sa niektorí ľudia nerodili do mercedesiek a iní do autokarov a iní na dlažbu z mačacích hláv a čadičových obrubníkov, aby človek sám za to mohol, aký je a čo má, a to včítane Cigánov, budhistov a bosých ostrostrelcov gumipuškami, čo okrem tej gumipušky na tom šírom svete nemali nič.“

(Peter Karvaš: V hniezde)

Jakub: Tvoje mesto, Barborka, je naozaj veľmi krásne. A tam, za potokom, to je les?
Barbora: To je park, v ktorom mestskí ľudia relaxujú a oddychujú, lebo je tu veľa stromov a zelene.

Veľkú štvorcovú plochu na pravom brehu rieky Bystrica vybudovali na niekdajších Dolných lúkach ako **mestský park** v roku 1895. Hlavné uličky parku smerujú po jeho uhlopriečkach, pričom v strede – na ich priesečníku dodnes stojí drevený altánok, okolo ktorého sú umiestnené lavičky. Tento priestor si pamätá niekdajšie letné tancovačky, majálesy, juniálesy a študentské zábavy, ale aj štvrtkové a nedeľňajšie koncerty vojenskej posádkovej hudby, ktoré sa tešili veľkému záujmu. Park bol vždy upravený, vysadený kvetinovými záhonmi a rozličnými druhmi drevín. Pod platanmi, lipami, pagaštanmi, ale aj tismi a jedľami, ktoré patria k najstarším stromom v meste, sa vždy príjemne prechádza.

Jakub: Pamätáš sa, Barbora, keď sme boli malí, liepali sme sa tam po preliezačkách a vozili sa na malom kolotoči...
Barbora: Hmm... A hrali sme sa v piesku, a kým sa naše mamy rozprávali, rozbila som ti plechovým vedierkom hlavu a bolo po príjemnom popoludní...
Jakub: Na to si vôbec nepamätám. Ale pozri, teraz tu hrajú tenis!
Barbora: Už od začiatku 20. storočia tu fungujú tenisové kurty s antukovým povrchom, neskôr k nim pribudli aj volejbalové ihriská. V zime sa priestor v mestskom parku využíval aj na korčuľovanie na ľade. Tento šport sa voľakedy vnímal skôr ako spoločenská záležitosť, keď páriky chodievali „bógňovať".

Jakub: Čo chodili?
Barbora: Bógňovaním nazývali starí Bystričania korčuľovanie párikov do krásnych oblúkov. Predstav si, že už od 30. rokov 20. storočia na klzisku v mestskom parku usporadúvali krasokorčuliarske preteky aj celoštátneho významu.

Na severnej strane parku (dom č. 9) je budova **Katolíckeho gymnázia Štefana Moysesa**. Na začiatku 20. storočia tu bol sirotinec, ktorý fungoval štvrťstoročie pod menom Vincentínum.

Budova č. 5 slúži po svojej rekonštrukcii ako **modlitebňa Cirkvi bratskej**.

Jakub: A čo bolo v tej veľkej krásnej budove oproti?
Barbora: To je jedna z najvýznamnejších školských budov. V tridsiatych rokoch 20. storočia študovali na vtedajšom **Štátnom reálnom gymnáziu Andreja Sládkoviča** známi spisovatelia – literárny kritik Alexander Matuška, dramatik a prozaik Peter Karvaš a jeho spolužiak – básnik a esejista Štefan Žáry. Predtým ešte hudobný skladateľ Ján Cikker a v polovici 20. storočia aj herec Juraj Sarvaš, ale, pravdaže, i ďalší. V súčasnosti v tejto budove sídli Ekonomická fakulta UMB v Banskej Bystrici.

Literárny kritik Alexander Matuška si na tunajšie gymnázium spomína takto: „*...Bol som najslabší matematik v triede a možno i v strednej Európe. Druhá stránka – tá kladná: som vďačný tomuto gymnáziu, že som sa v ňom učil plno nepotrebných vecí, ktoré som potom v živote potreboval. Úžasná vec je, keď pätnásť-šestnásťročný človiečik číta v origináli niekoľko spevov z Homéra alebo Sofoklovu Antigonu, alebo Platónov dialóg – to sú zážitky, ktoré mi zostali.*"

Alebo na inom mieste literárny vedec Ján Števček hovorí: „*My sme už ako gymnazisti boli kultúrne zrelí ľudia. Prof. Krákora nám dal napríklad úlohu, aký vzťah máme k Mozartovej hudbe. Nerobilo nám problém hovoriť o tom. Klasické gymnázium mi dalo prinajmenšom toľko, ako celá filozofická fakulta. Ja som bol pripravený čo do čítania aj do vzdelania; aj v súvislostiach medzi literatúrou a filozofiou a celým umením. Odchádzal som z gymnázia dokonale pripravený.*"

Na gymnaziálne časy a svojich vtedajších profesorov si rád spomína v knihe V hniezde spisovateľ a dramatik Peter Karvaš: „*Nijakým štylistickým šikovníctvom a gestikuláciou by sa nedala zachytiť tvár, postava a duch nášho riaditeľa. Že sa mu podarilo vybudovať ústav spomedzi najlepších na Slovensku, bolo mi, rozumie sa, skôr na oštaru – citeľne sme na to doplácali: keby sa ma boli opýtali, bol by som si vybral horší; že mal úctu ľudí, ako iní majú plešinu alebo úsad, ma obzvlášť nenadchýnalo, skôr znepokojovalo a provokovalo; že nám nehovoril, iba čo bolo v osnovách, ale aj o Dostojevskom, o zavraždenom Alexandrovi Juhoslovanskom, o požiari ríšskeho snemu, o demokracii alebo o včerajšom filme Na západe nič nové, pokladal som za pedagogickú fintu, ináč nie nepríjemnú; napokon – ruku na srdce – komu je známy prípad, že by si žiak obľúbil profesora pre jeho neoblomnú náročnosť, tvrdosť desiateho stupňa pri klasifikácii, absolútnu neochotu komukoľvek čokoľvek prepáčiť?*

Ale tento profesor mal niektoré dary Učiteľa: Vyslovoval myšlienky tak, že ich človek počul zreteľne, aj keď už bol dávno preč, inde, v ďalekej minulosti; triasli sme sa pred jeho železným perfekcionalizmom a maximalizmom, ale na jeho hodine sme odrazu mali pocit, že je nedeľa, trinásta v tomto mesiaci; uchvacovalo ma, aký ostáva vzpriamený, vztýčený v paľbe našich hlúpostí, bezočivostí, drobných chalanských chrapúnstiev... Bolo to pre čosi náramné. A tak zaľudňoval pieskové hrady našej fantázie alebo stavebnicové mestá našej mladíckej nedočkavosti postavami, ktoré za to stáli: Homérom a Vergíliom, Platónom a Budhom, Senecom a Galileim; prenášal na nás svietivé, harmonické zákonitosti antiky a cieľavedomú zvedavú netrpezlivosť dvadsiateho veku, logiku latinského jazyka takmer ako umelecký jav a potrebu dorozumieť sa ako osudový predpoklad pretrvania ľudstva. ... Viem, že bez týchto ľudí (áno, jasné, mnohých som nespomenul, triedneho, ktorý nás okľukami a križovatkami vlastivedy tvrdošijne dovliekol až k matúre a ktorému sme vraveli a podnes vravíme Giordano Bruno; fyzika a chemika, ktorý nám stúpal do svedomia a do snov a ktorého hodinami sme sa plavili so stiahnutými plachtami a priviazaní o stožiar ako pomedzi Scyllu a Charybdu), viem, že bez tohto času, dnes nepolapiteľného ako prievan, nebol by môj život mojím životom.

Jakub: Ozaj, koľko obyvateľov má Banská Bystrica?
Barbora: Približne 80 000, čím je šiestym najväčším mestom na Slovensku. V súčasnosti tvoria Banskú Bystricu aj kedysi samostatné sídla, ako Radvaň, Kráľová, Kremnička, Horný a Dolný Rakytovec, Iliaš, Podlavice, Skubín, Kostiviarska, Sv. Jakub, Ulmanka, Sásová, Rudlová, Senica, Majer a Šalková. Aj v týchto častiach sú školy, sídliská, obchodné štvrte, priemyselné podniky. Tam sa pôjdeme pozrieť zase inokedy, dobre?

Jakub: Dobre, môžeme to pochodiť na bicykloch. Ozaj, Barbora, čo myslíš, kedy bude Banská Bystrica veľmi známym európskym mestom?
Barbora: Ja si myslím, Kubko, že vtedy, keď Orient Expres bude na banskobystrickej stanici zastavovať pravidelne, nie iba príležitostne ako 11. júla 2007. A určite vtedy, keď o banskobystrickej šikmej veži budú vedieť toľkí ľudia na svete, ako o Šikmej veži v Pise.

Jakub: Veľmi sa mi páči tvoje mesto. Myslel som si, že všetky domy sú iba betónové škatule. Teraz už viem, že každý dom si žije svoj život. V každom dome žili ľudia, možno aj také deti ako my – tiež zvedavé a tiež šťastné, keď sa dozvedeli niečo nové.

OTÁZKY:

1. Prečo sa volá Stadlerovo nábrežie práve podľa Teofila Stadlera?
2. Ako sa volal uhorský šľachtic, ktorého zvolili za uhorského kráľa v dome č. 8 na Dolnej ulici, ale funkciu kráľa neprijal a nevykonával?
3. Čo vynašiel katolícky kňaz Jozef Murgaš, ktorý je zároveň autorom oltárneho obrazu v Kostole sv. Alžbety?
4. Čo vieš o Matejovi Belovi?
5. Ako sa volal kostol, do ktorého chodili židia?
6. Pomenuj spisovateľov a hudobných skladateľov, ktorých mená sa spájajú s Banskou Bystricou.

„Moje rodné mesto, či je možno na Teba nemyslieť, či na Teba zabudnúť? Viem, že sú väčšie, honosnejšie mestá na svete ako si Ty, ale iba Ty ostaneš pre mňa vždy tým najkrajším, lebo mi vyplňuješ celé moje srdce.“

(Ján Cikker)

✳ Edičná poznámka

Vedeckých, odborných i populárnych publikácií o Banskej Bystrici je mnoho. V snahe podať čo najsprávnejšie historické fakty a súvislosti sme konzultovali s mnohými odborníkmi v jednotlivých vedných oblastiach, aby sme sa nedopustili omylov a nepresností, ktoré (žiaľ) v niektorých knihách nájdeme.

Spracovanie predkladanej publikácie sme konzultovali takisto s učiteľmi, študentmi a žiakmi. Všetkým vďačíme za cenné pripomienky, podnety a rady.

Druhé vydanie knihy sme doplnili o tie udalosti a fakty, ktorých absenciu zvedavými otázkami pripomínali deti na besedách o knihe.

Kolegom učiteľom ponúkame učebnú pomôcku s ašpiráciou upriamiť v zhrňujúcich otázkach pozornosť na význam a dôležitosť vybraných faktov.

Pri použití textov z umeleckej literatúry zachovávame pôvodný jazyk autora, aby sme poukázali na bohatosť výrazových prostriedkov v kontexte vývinu slovenčiny. Vysvetlenie významu použitých cudzích, archaických a obrazných výrazov najmä v umeleckých textoch ponechávame na ochotných učiteľov.

Autorka

Literatúra a pramene

ALBERTY, Július – MARTULIAK, Pavol: Banská Bystrica v znamení kalicha. Banská Bystrica : Trian, 2001.

BALÁŽ, Ján: Banská Bystrica v minulosti. Banská Bystrica : SCM Banská Bystrica, 1993.

BALÁŽ, Ján: Banská Bystrica v premenách času. Banská Bystrica : BAJA, 2002.

BALÁŽ, Ján: Domy starej Banskej Bystrice I. Banská Bystrica : BBB, 2008.

Banská Bystrica: Sborník prác k 700. výročiu založenia mesta. Martin : Osveta, 1955.

BÁRDIOVÁ, Marianna: Biblia Martina Luthera z roku 1555. In: Pamiatky a múzeá, 1999, č. 4, s. 40 – 44.

BÁRDIOVÁ, Marianna: Vežoví trubači na strednom Slovensku s osobitným zameraním na osobnosť Antona Júliusa Hiraya. In: Banská Bystrica. Historicko-etnologické štúdie I. Ed. Alexandra Bitušíková. Banská Bystrica : ISKŠ FHV UMB Banská Bystrica, 2000.

BÁZLIK, Jaromír: 150 rokov od postavenia divadelnej budovy v Banskej Bystrici, rkp. Archív ŠVK – Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici, nespracované.

BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Banská Bystrica v lesku spoločenských udalostí a zábav. In: Banská Bystrica. Historicko-etnologické štúdie I. Ed. Alexandra Bitušíková. Banská Bystrica : ISKŠ FHV UMB Banská Bystrica, 2000.

BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: Mesto – priestor diferenciácie a integrácie. In: Banská Bystrica, pramene a spomienky. Etnourbánne štúdie. Ed. Jolana Darulová. Banská Bystrica : ISKŠ FHV UMB Banská Bystrica, 1998.

CIKKER, Ján: List rodisku. In: Milan Gajdoš a kol.: Banská Bystrica. Martin: Osveta, 1974.

ČERVENÁ, Ľudmila: Hudobná kultúra v Banskej Bystrici 1945 – 2000. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, 2006.

DARULOVÁ, Jolana: Mesto, priestor etnologických výskumov na príklade Banskej Bystrice. Banská Bystrica : FHV UMB Banská Bystrica, 2002.

DARULOVÁ, Jolana: Od mestskej chudoby cez dobročinnosť k charite a mecenášstvu. In: Banská Bystrica. Historicko-etnologické štúdie I. Ed. Alexandra Bitušíková. Banská Bystrica : ISKŠ FHV UMB Banská Bystrica, 2000.

DEMUTH, Karol – HRÚZ, Pavel – ŠOKA, Milan. Banská Bystrica a okolie, Sprievodca po histórii a pamiatkach. Banská Bystrica : SPEKTRUM GRAFIK a.s., 2006.

FINDRA, Ján: Základné míľniky na ceste za univerzitou. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2007.

GAJDOŠ Milan a kol.: Banská Bystrica. Martin : Osveta, 1974.

GRAUS, Igor: Hodinová veža v Banskej Bystrici. In: Pamiatky a múzeá, 1999, č. 1.

GRAUS, Igor: K najstaršej podobe erbu Banskej Bystrice. In: Genealogicko – heraldický hlas 10, 2000, č. 2.

GRAUS, Igor: Špitál svätej Alžbety ako predmet zápasu Banskej Bystrice s turzovsko-fuggerovským Mediarskym podnikom v prvej polovici 16. storočia. In: Historický časopis 46, 1998, č. 4.

GRAUS, Igor: Tajomné a neobvyklé javy a udalosti v živote obyvateľov Banskej Bystrice v 16. – 18. storočí. In: Historické štúdie 42, Bratislava 2002.

GRAUS, Igor: Zápas o banskobystrické mestské výsady v 1. štvrtine 16. storočia. In: Historický časopis 42, 1994, č.1.

GRAUS, Igor: Z minulosti a prítomnosti stredovekej mestskej fortifikácie Banskej Bystrice. In: Stredné Slovensko 9. Zborník Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici, séria spoločenskovedná. Martin, 1990.

HOBL, Jozef. Kaleidoskopické obrázky zo stredného Slovenska, (Satyrické a humoristické črty písané do Hronských novín pod čiaru, v dobe 1923 – 1925). Nová stolová spoločnosť v Lučenci za prispenia Komunitnej nadácie Zdravé mesto a Spiller Farmer, 2000.

HRÚZ, Pavel: Memoáre medeného mesta, (Trištvrtetisícročie Banskej Bystrice). Banská Bystrica : Koloman Kertész Bagala / LCA Publishers Group, 2006.

CHORVÁT, Tomáš: Banská Bystrica a šport v rokoch 1918 – 1938. Banská Bystrica : Hanuman, 2005.

JURKOVIČ, Emil: Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica. Banská Bystrica : Pribicer, 2005.

KARVAŠ, Peter: V hniezde. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1981.

KLIMOVÁ, Anna: Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2002.

KRIVOŠOVÁ, Janka: Evanjelické kostoly na Slovensku. Liptovský Mikuláš : Tranoscius 2001.

LANGSTEIN, Karol: Banskobystrické šibalstvá. Ružomberok : Ján Šindléry – TESFO 2006.

LÁSKOVÁ, Mária: Banská Bystrica na dobových pohľadniciach. Rkp.

MARTULIAK, Pavol: Banská Bystrica, kolíska vzdelanosti. Banská Bystrica : Trian 2005.

Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice 1 ,2. Banská Bystrica, 2006.

MUNTÁG, Emanuel: Viliam Figuš-Bystrý život a dielo (1875–1937). Martin : Matica slovenská, 1973.

OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra: Osobnosť Teofila Stadlera. In: Banská Bystrica, sociokultúrne obrazy a portréty. Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1996.

OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra – DARULOVÁ, Jolana: Príbuzenské, profesijné a záujmové vzťahy v urbánnom prostredí. In: Banská Bystrica, pramene a spomienky. Etnourbánne štúdie. Ed. Jolana Darulová. Banská Bystrica : ISKŠ FHV UMB Banská Bystrica, 1998.

OČENÁŠOVÁ-ŠTRBOVÁ, Slavomíra: Rozhovory s prof. PhDr. Jánom Števčekom, DrSc., Sliač 8. júla 1996, magnetofónový záznam, súkromný archív autorky.

ONDREJOV, Ľudo: Slnko vystúpilo nad hory. Bratislava : Pravda, 1977.

REZNÍK, Jaroslav: Po literárnych stopách na Slovensku. Bratislava : Mladé letá, 1982.

Rukopisné materiály Zbierkového fondu ŠVK – Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici.

SKLADANÝ, Marián: Augsburskí Fuggerovci a banskobystrická meď. In: Banská Bystrica. Historicko-etnologické štúdie I. Ed. Alexandra Bitušíková. Banská Bystrica : ISKŠ FHV UMB Banská Bystrica, 2000.

SURA, Miroslav: Banská Bystrica. Pamiatková rezervácia. Bratislava : Tatran, 1982.

ŠTILLA, Miloš: Katolícky kňaz, významný pedagóg a národný buditeľ Martin Čulen v dejinách Banskej Bystrice. Banská Bystrica : TRIAN, spol. s r. o., 2005.